

BITKA ZA ODŽAK: RAT JE ZAVRŠIO DVADESET DANA KASNIJE

Stipo Pilić – Blanka Matković

U članku se analiziraju vojne operacije na području Podvučjaka i bitka za Odžak kojom krajem svibnja 1945. završava Drugi svjetski rat na europskom tlu. U prvom dijelu prezentiraju se geografska i demografska obilježja ovog prostora, a u drugom borbe koje su se ondje vodile između 1941. i 1944. s posebnim osvrtom na organizaciju obrane, ali i međusobne odnose partizana i četnika. U trećem dijelu analizira se položaj Podvučjaka u završnim borbama 1945., a u četvrtom bitka za Odžak koja je okončana padom grada 27. ili 28. svibnja iste godine. U posljednjem dijelu pokušavaju se identificirati lokacije logora i grobišta, ali i počinitelja ratnih i poratnih zločina nad hrvatskim stanovništvom zatečenim na tom području potkraj svibnja 1945.

Ključne riječi: *Drugi svjetski rat, Bosna, Odžak, završne operacije, poginuli, nestali, ratni zločini*

Uvod

Proljeće 1945. na našim prostorima obilježile su tzv. završne operacije za oslobođenje Jugoslavije okončane predajom Hrvatskih oružanih snaga (HOS) u Austriji sredinom svibnja. Rat je završio sedam dana kasnije, pisao je nakon rata Milan Basta, tadašnji politički komesar 51. vojvodanske divizije u sastavu Treće armije, koji je aktivno sudjelovao u navedenim događajima.¹ Jugoslavenski primjer nije bio izolirani slučaj. Iako je većina zapovjednika postrojbi Wehrmachta položila oružje u skladu s naredbama generala Jodla i generala Keitela o bezuvjetnoj predaji od 7. i 8. svibnja 1945., dio postrojbi pod zapovjedništvom feldmaršala Ferdinanda Schörnea nastavio se boriti sve do 11. i 12. svibnja. Slijedećeg dana predale su se i preostale njemačke postrojbe u Čehoslovačkoj. Garnizon na otoku Alderney u kanalu La Manche predao se 16. svibnja, a manja skupina njemačkih vojnika izgubila je radio vezu te ostala izolirana na norveškom otoku Svalbard sve do rujna 1945. Uvriježeno je mišljenje da je

¹ „Rat je završen sedam dana kasnije“ naslov je knjige Milana Baste, objavljene prvi put 1976. godine u Zagrebu u nakladi Globusa.

posljednja velika bitka Drugog svjetskog rata u Europi tzv. Gruzijски ustanak na nizozemskom otoku Texel koji je rezultirao ogromnim gubicima na obje strane te je okončan 20. svibnja 1945. dolaskom kanadskih vojnih postrojbi. Slabije je poznata činjenica da je posljednja bitka na europskom tlu ustvari bila bitka za Odžak², gradić smješten u sjevernoj Bosni. Štoviše, jedini pisani trag u široj javnosti o borbama kod Odžaka, zabilježen između 1945. i 1990. u Jugoslaviji, jest tekst beogradskog časopisa NIN koji u broju od 1. lipnja 1975. navodi da je „u trenucima kada je u Berlinu Hitler već potegao pištolj da ubije Evu Braun, u času kada su naše trupe ulazile u oslobođeni Zagreb, a bataljoni Korpusa narodne odbrane Jugoslavije energično se obračunavali sa ostacima četničkih i ustaških snaga širom zemlje, na ušću Bosne u Savu tek su počele da se rasplamsavaju prave bitke. Ovde je tek počinjao rat, s mnogo poginulih na obema stranama. Trajat će sve do 25. maja 1945. godine – čitavih šesnaest dana posle završetka Drugog svetskog rata. Borbe vođene od 16. do 18. aprila bile su žestoke, uz stalne juriše na ustaška utvrđenja. Iako su u njima s partizanske strane sudelovale jedinice navikle samo na pobjede – 25. srpska divizija i 27. divizija, očajnički otpor ustaša bio je veoma uporan“.³

Geografske i demografske karakteristike prostora Odžaka

Odžak⁴ je danas grad i općinsko središte na sjeveru Bosne i Hercegovine (dalje BiH)⁵. Smješten je na lijevoj obali ušća rijeke Bosne u Savu. Naselje i prostor su smješteni gotovo u

² Većina vojnih autora radova o borbama kod Odžaka koristi za borbe oko Odžaka pojam „operacija“ koji je širi, kompleksniji i sveobuhvatniji pojam, nego su to bitke i bojevi, što borbama kod Odžaka daje još veću težinu. Vojna enciklopedija, (dalje V.E.) sv.1., Beograd, 1970., 622- 634; 652- 655. V.E., sv. 6., Beograd, 1973., 388-403.

³ U časopisu „Nin“ prvi je o borbama kod Odžaka pisao Ante Cigeljević u broju 1273 od 1.6.1975. na stranama 60 – 62. Naslov članka: „Opkoljeni osinjak“ preuzeo je od Milojice Pantića. Milojica Pantić, 25. srpska Narodnooslobodilačka udarna divizija, Beograd, 1977., 225-239. Članak je objavljen i u 1274. broju Nina od 8.6.1975. na stranama 62-63. Već tada Cigeljević Odžak naziva „ustaškim Alkazarom“, što će kasnije isticati više puta. Isti autor ponešto izmijenjen tekst objavljuje u Večernjim novostima, Beograd, godina XXVI, 23. 1 – 28. 1. 1978. u feljtonu od šest nastavaka pod naslovom „Posljednja bitka u Europi 1945. godine“. Prve i jedine hrvatske novine u kojima je objavio samo dio ranije objavljenoga u beogradskim novinama, i to pod naslovom „Odžak – neosvojeni Alkazar“, jest Hrvatska riječ (Sarajevo, god. III, br.118, 2. studeni 1996, 25). http://hr.wikipedia.org/wiki/Bitka_za_Od%C5%BEak.

⁴ Tursko podrijetlo imena mjesta se ovako objašnjava: „Veći čardaci (dvospratne, dijelom iz kamena, dijelom iz drveta, građene kuće) sa čijih krovova su stršili svojevrzni, oko metar i po visoki dimnjaci, zvali su se odžaci. Oni su bili sijela uglednih i bogatih familija. Svaki od dimnjaka je nosio na sebi, kao kućni znak, kulu od rezbarenog drveta ili posrebljene ili čak pozlaćene kovine zvane jabuka. Ovaj znak je upozoravao na to, da u toj kući putnik-namjernik može naći prenočište i hranu. Za smještaj gostiju služile su posebne sobe zvane ahari, musafirhane, konačnici ili baškaluci“. (<http://bs.wikipedia.org/wiki/Od%C5%BEak>).

⁵ Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine 1991. površina općine je 205 km², a u njoj je živjelo 30.056 stanovnika od kojih je bilo: 16 338 Hrvata, 6 220 Muslimana (Bošnjaka), 5 667 Srba, 1 147 Jugoslavena i 684 stanovnika drugih nacionalnosti. U samom gradu je živjelo 9 386 stanovnika, među kojima su Muslimani

središtu sjevernog panonsko-peripanonskog dijela BiH. Taj je nizinski prostor u obliku trokuta jasno ograničen na istoku i jugoistoku tokom rijeke Bosne, na sjeveru rijeke Save, a na zapadu planinom Vučjak (380 m), zbog čega se često koristi i naziv Podvučjak⁶. Posljednje operacije Drugoga svjetskoga rata na ovom prostoru treba promatrati prostorno i u širem smislu jer se na ovom prostoru organizira odstupnica za postrojbe njemačke Grupe armija „E“ koje se dolinom rijeke Bosne i Ukruine povlače iz Grčke u Njemačku. Ovaj sjeverni panonsko-peripanonski prostor BiH činio je desno, južno krilo Srijemskog fronta⁷, kojemu je glavna linija bojišta bila istočnije od grada Brčkog prema Zvorniku na Drini, oko 50 km istočno od Podvučjaka. Južno od Podvučjaka nalaze se sjeverni dijelovi Dinarskog planinskog sustava kojeg čine planine Majeвица na jugoistoku i Trebavac na jugu.

Prema popisu stanovništva Kraljevine Jugoslavije iz 1931. ovaj se prostor nalazio u Vrbaskoj banovini, u kotaru Gradačac s općinama: Donja Dubica, Dugo Polje, Novi Grad, Odžak i Vlaška Mahala⁸. Sporazumom Cvetković – Maček 26. kolovoza 1939. nastala je Banovina Hrvatska⁹ kojoj su pripali i kotarevi Brčko, Derventa i Gradačac, odnosno i Odžak¹⁰ kao dio kotara Gradačac. Crkveno taj je prostor dio Vrhbosanske nadbiskupije, Toliškog arhiđakonata i Doborskog dekanata¹¹. Župe s područja Odžaka su Gornja Dubica, Odžak, Potočani i Svilaj¹².

(Bošnjaci) činili apsolutnu većinu. Vidi: Stanovništvo Bosne i Hercegovine, narodnosni sastav po naseljima, Zagreb, 1995., 192-193 i prikaz LXIII.

⁶ S obzirom da je prostorni pojam Podvučjak širi te preciznije određuje ovaj prostor od pojma Odžak, u daljnjem ćemo se radu koristiti tim nazivom.

⁷ Glavnina bojišta Srijemskog fronta bila je između Dunava i Save, odnosno Iloka na Dunavu i ušća Bosute u Savu. Bojište je otvoreno krajem listopada 1944. nakon što su postrojbe Narodnooslobodilačke vojske (dalje NOVJ-e) i Crvene armije zauzele Beograd i prešle preko Save i Dunava u Srijem.

⁸ Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, Knjiga II., Beograd, 1938., 112. Prema tome popisu ukupni je broj stanovnika 23 261, od kojih je rimokatolika 12 855, muslimana 3 221, pravoslavnih 6 927, ostali 256.

⁹ Ljubo Boban, Sporazum Cvetković – Maček, Beograd, 1965., 190.

¹⁰ Ljubo Boban, Hrvatske granice od 1918. do 1992. godine, Zagreb, 1992., 39- 43. Hrvatski povijesni zemljovid, Zagreb., 1994., 44 i 83. Hrvatski povijesni atlas, Zagreb, 2003., 277, zemljovid broj 201.

¹¹ Krunoslav Draganović, Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji, Sarajevo, 1939., 150 - 152.

¹² U župi Gornja Dubica živjelo je 4370, Odžaku 2321, Potočani 3588 i Svilaju 2998, odnosno ukupno 13277 stanovnika. Stoga se može zaključiti da je 1931. na ovom području živjelo 12 855 katolika uglavnom Hrvata, a njihov se broj 1939., odnosno uoči Drugoga svjetskoga rata, povećao na 13 277. To je znatno veći broj nego ga navodi fra Grga Vilić. Vidi: Grga Vilić, „Stradanje Hrvata – katolika Podvučjaka 1941. – 1945.“ u: Odžak – pouka povijesti“, sjećanje na hrvatske žrtve Drugoga svjetskoga rata, Zbornik radova desetih dana sjećanja, Odžak, 2009., 47. Fra Grga Vilić kao dio ovoga prostora navodi i župe Brusnik i Pećnik, koje ipak nisu bile u većoj mjeri direktno uključene u borbe, no ukoliko bismo uključili i stanovništvo ovih župa, ukupni broj žrtava bio bi veći. Budući se bitka vodila na prostoru koji danas čini općina Odžak, a koju čine gore navedene općine prema popisu iz 1931. i katoličke župe iz 1939., stanovništvo izvan ovoga prostora ovdje nije računato, iako su u borbama stradale i neke osobe iz Garevca, Brusnice te ostalih bližih i daljih mjesta. Stoga se kao najmanji broj Hrvata koji je uoči bitke za Odžak živio na tom prostoru može uzeti brojka od 13 000.

U Drugom svjetskom ratu nastaje Nezavisna Država Hrvatska (dalje NDH) u sastav koje ulazi i područje Odžaka. Najveće upravne jedinice su bile velike župe. Odžak je kao općina pripao Velikoj župi Posavje¹³, a kasnije je dobio i kotarsku ispostavu¹⁴. Višu sudsku vlast imao je Sudbeni stol u Tuzli koji je bio nadležan nižem Kotarskom sudu u Gradačcu. Na ovom je prostoru od 205 km² uoči Drugoga svjetskoga rata živjelo 13 277 Hrvata¹⁵ koji su činili apsolutnu većinu stanovništva.

Podvučjak u Drugom svjetskom ratu

Napadom Njemačke 6. travnja 1941. na Kraljevinu Jugoslaviju započeo je i na ovim prostorima Drugi svjetski rat, a već 9. travnja 1941. preko ovoga područja prelaze dijelovi Vrbaske divizije povlačeći se pred napadima njemačkih vojnih postrojbi. Pet dana poslije (14. 4.) kao posljednji se povlači puk jugoslavenske vojske, a odmah iza njih, 16. travnja pristižu motorizirane snage Wehrmachta iz smjera Doboja.¹⁶ Nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske (NDH) 10. travnja 1941. Bosna i Hercegovina ulazi u njezin sastav¹⁷, a glavnu ulogu u uspostavi nove vlasti u Odžaku preuzeo je zemljoposjednik i odvjetnik dr. Zdenko Odić¹⁸. Zbog svog ugleda među Hrvatima, kako katolicima tako i muslimanima te Srbima odžačkoga kraja, izabran je za glavnog zapovjednika vojske, redarstva i oružništva. Srpsko stanovništvo nije imalo primjedbi na rad lokalnih vlasti s obzirom da je u upravi bilo zastupljeno razmjerno udjelu u stanovništvu i nitko ga nije uznemiravao. Odić preuzima dužnost kotarskog načelnika u Gradačcu nastojeći smiriti situaciju i zadržati mir bez sukoba. Potom odlazi u Odžak gdje

¹³ Hrvoje Velzek, Popis imena mjesta u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Zagreb, 1942., 551-552. Veliku župu Posavje sačinjavali su kotarevi Bijeljina, Brčko, Brod, Derventa, Gradačac i Županja. U sastav kotara Gradačac ušle su općine Gradačac, Modriča, Odžak, Srnice i Vranjak, zbog čega se može zaključiti da je upravna podjela u odnosu na Kraljevinu Jugoslaviju i Banovinu Hrvatsku u osnovi ostala ista.

¹⁴ Rafael Landikušić, Priručnik o političkoj i sudbenoj podjeli Nezavisne Države Hrvatske sa abecednim popisom općina – gradova – kotareva, te popisom i ustrojstvom svih državnih ureda – ustanova i škola po njihovim sjedištima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Zagreb, 1942, 256.

¹⁵ K. Draganović, 151-152. Iako spomenuti popis nije službeni državni popis i ne obuhvaća sve stanovništvo, možemo ga smatrati vrlo pouzdanim jer je Katolička crkva imala obvezu vršenja upravnih poslova upisa rođenih (krštenih), vjenčanih i umrlih djelujući pritom i kao državni servis.

¹⁶ Hakija Muradbegović, Hronika događaja iz Narodnooslobodilačke borbe u Tarevcima, Đakovo, 1970, 51.

¹⁷ Isto, 52.

¹⁸ Rodio se u Odžaku 27. ožujka 1913. Gimnaziju je završio u Zagrebu, a pravo je studirao u Beču i Zagrebu gdje je doktorirao 1935. Otac Tadija je studirao pravo na Sveučilištu u Beču gdje je bio najbolji student generacije, a kasnije je ondje doktorirao međunarodno pravo. Majka Berta, rođ. Duić, bila je kći jedinica veletrgovca Ante Duića i Jele, rođ. Vrdoljak. Njezini roditelji doselili su sredinom 19. st. u Odžak iz okolice Travnika. 15. kolovoza 1935. Zdenko Odić sudjelovao je u pobuni naroda protiv nasilja i zlostavljanja od žandara. U sukobu njegova konjičkoga puka s njemačkim tenkovima kod Koprivnice stradao je veliki broj jugoslavenskih vojnika, a Zdenko se spasio zahvaljujući dobroj vještini jahanja. Od oca je preuzeo odvjetnički ured u Odžaku, a otvorio je i vlastiti u Zagrebu, no rat ga je spriječio u obavljanju posla. Vidi: Božo Vukoja, Hrvat žive vatre, Crnac, 1999, 218-221.

nailazi na kaotičnu situaciju u kojoj je došlo do odmetanja četnički orijentiranih Srba u zabačenije planinske predjele te ubojstava i terora hrvatskog stanovništva. Ondje prihvaća dužnost ustaškog logornika s činom natporučnika i počinje organizirati Narodnu zaštitu¹⁹ u obliku seoskih straža za obranu sela na području Podvučjaka. Tada je u svoje postrojbe primio i Matu Bijelića, Petra Rajkovačića i Vukašina Tatića²⁰ koji će odigrati značajnu ulogu u borbama za Odžak. Poslije ustrojavanja straža Odić je u Slavonskom Brodu organizirao vojno osposobljavanje mladića iz Podvučjaka u Pripremnoj bojni²¹ kojoj je bio i zapovjednik, a za što je dobio i čin satnika.

Dio jugoslavenske vojske odmeće se u zabačene planinske krajeve, ali i u naselja u kojima prevladava srpsko stanovništvo gdje se formiraju četnički odredi. Već 1941. osniva se Trebavsko – Posavski odred u Dugim Njivama kojim zapovijeda Savo Božić. Iz ovog se odreda izdvaja kao zapovjednik Pavle Gajić koji organizira četničke odrede iz svojih uporišta u Donjim Žabarima i Obudovcu, a na samom Vučjaku četničke odrede ustrojava Branko Kovačević²². U dolini rijeke Bosne u kolovozu iste godine ustanak diže Stevan Botić²³. Vlasti NDH-a vrše prva hapšenja tek 12. srpnja 1941. u Bosanskom Miloševcu, ali poslije smještaja žena u ambulantu, a muškaraca u školu u Odžaku te uz pritisak domaćeg, uglavnom hrvatskog stanovništva, uhićenici su nakon tri dana pušteni na slobodu svojim domovima bez posljedica.²⁴

Poslije odluke Politbiroa Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) 4. srpnja o dizanju ustanka, istu odluku donosi i Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu nekoliko dana kasnije. Središtima ustanka u sjeveroistočnoj Bosni postaju Majeвица, Birča i Ozren²⁵. Ustanak je počeo 22/23. kolovoza 1941. napadom na željezničke postaje Rudanka i Johovac, te oružničke postaje u Osječanima i Podnovlju. Srušeni su željeznički i cestovni mostovi i telegrafski stupovi na rijeci Veličanki između Kotorskoga i Komarice, a ostali putovi su prekopani ili

¹⁹ Isto, 222. Mato Marčinko, U Odžaku se branila hrvatska država, Zagreb, 2004, 25.

²⁰ B. Vukoja, 222. M. Marčinko, 25. Fra Grga Vilić, Vrijeme stradanja, Wuppertal-Tuzla-Odžak, 2005, 9-10. Mato Bijelić se potpisivao kao Belić i kasnije je postao jedan od najvažnijih hrvatskih komunista. Fra Grga Vilić spominje ga i pod prezimenom Perić. Zbog ubojstva čovjeka bio je u zatvoru, gdje se preko Moše Pijade upoznao s komunizmom i iz kojega je pobjegao zajedno s Rajkovačićem i Tatićem, kojemu se ponegdje navodi i prezime Tadić. 1943. Bijelić i Tatić na spavanju ubijaju trojicu suboraca na straži u Novom Gradu i prešavši kompom (skelom) preko Bosne bježe u četnike na Vučjaku. Budući ih tamo nisu željeli primiti kao zapovjednike, pridružili su se četnicima u Trebavi. Bijelić će se tek kasnije priključiti partizanima. Fra Grga Vilić uz likvidaciju spomenutih stražara povezuje i ubojstvo Zdenka Odića koji se po njegovu iskazu tada vraćao iz Broda i čuvši pucnjavu krenuo sa svojim osiguranjem u potjeru, nakon čega upada u zasjedu i stradava od dvojice gore navedenih.

²¹ B. Vukoja, 223. Svi vojnici, osim Martina Lešića iz Otoka kod Vinkovaca bili su iz Podvučjaka, a bojna je sudjelovala u borbama na Dilju u Slavoniji.

²² Marko Babić, Bosansko – posavski Bleiburg, Žrtve Burića štale u Garevcu, Vidovice – Zagreb, 2005., 56.-57.

²³ Isto, 57.

²⁴ Isto, 58. Muhidin Spuzić, Hronika događaja iz NOB-e u Modriči, Đakovo, 1967., 83.-86.

²⁵ M. Babić, 59.

zapriječeni balvanima, kako se istima ne bi moglo kretati²⁶. Vlasti NDH-a poduzele su akcije, a nakon postignutih uspjeha stupili su u pregovore s pobunjenicima zatraživši njihovu predaju, na koju su oni i pristali. Nakon ispitivanja i provjera 327 uhićenih u zatvoru je zadržano njih samo devetnaest²⁷. Poslije ovih „događanja naroda“ uspostavljeno je primirje koje će potrajati do veljače 1942. kada se ponovo dižu na ustanak četnički orijentirani Srbi koji koriste odlazak hrvatskih domobranskih postrojbi te napadaju, pljačkaju i pale hrvatska sela i kuće u Babešnici, Donjim Riječanima i Kužnjači. Tom prilikom ubijaju i šest seljaka²⁸. Dok su do veljače 1942. četnici i partizani surađivali i vršili zajedničke napade, u vremenu od veljače do travnja 1942. na Majeveci dolazi do njihove borbe za prevlast, sukoba, borbi i pučeva o čemu je napisano i ispričano više nego što se doista i zbilo²⁹. S druge strane, nakon sukoba s partizanima četnici ulaze i u pregovore s vlastima NDH-a ne libeći se i dalje napadati domobranske postrojbe te pljačkati i paliti hrvatska sela i ubijati nezaštićeni hrvatski živalj³⁰. U samom Podvučjaku nadzirali su veći dio planine Vučjak, odnosno južne dijelove ovoga prostora prema Doboju. Primirje četnika i vlasti NDH-a konačno je potpisno 30. svibnja 1942.,³¹ no na terenu nije sprovedeno. Zapovjednik četnika Podvučjaka Branko Kovačević napada domobranske postrojbe prvo u Dugom Polju, pa u Botajici, gdje im se predaje čitava satnija od 70 ljudi koje potom likvidiraju. Kada se na pregovorima sa Stevom Božićem saznalo da te borbe ne vode četnici pod njegovim zapovjedništvom, u rujnu iste godine Božić poduzima operaciju prema pobunjenicima koja završava predajom oružja pobunjenika i njihovim odlaskom domovima³². Drugu polovicu 1942., naročito razdoblje od rujna do prosinca, obilježit će partizansko-četničke borbe za prevlast i prostor. Ti sukobi nikada neće rezultirati većim brojem žrtava, a najčešće će završavati tihim i laganim povlačenjem jednih ili drugih, s neznatnim ljudskim i materijalnim gubicima.

Početkom 1943. Nijemci su na ovom području odlučili izgraditi poligon za topničke vježbe (Truppenübungsplatz), a središte vježbališta je bilo naselje Vinska na obroncima Vučjaka.

²⁶ Isto, 60. M. Spužić, 92. Ustanak u Vranjaku i Koprivni su organizirali Čedo Jaćimović, Bogdan Grujić i Tripko Pantić. Uhićeni su pristav kotarske oblasti Gradačac Nikola Ćorak i još neki dužnosnici koji su sprovedeni u ustanički štab kod Kožuha.

²⁷ M. Babić, 60-61.

²⁸ Isto, 61-62.

²⁹ Nema sumnje da je i na Majeveci došlo do sukoba, ali i partizani i četnici u lecima jedni druge i dalje nazivaju braćom i pozivaju u svoje postrojbe, a dokaz za to su i masovni prijelazi četnika u partizane krajem 1944. i početkom 1945. o čemu će ovdje biti još govora.

³⁰ M. Babić, 64.-65. Takvim se načinom borbe i pregovaranja posebno isticao četnički zapovjednik pop Stevo Božić.

³¹ Isto, 65.

³² Isto, 66-67.

Kako bi poligon što bolje uredili i osigurali preciznija buduća gađanja i vježbe, obavljena su geodetska mjerenja za izradu što točnijih topografskih zemljovida. Taj posao osiguravao je od pobunjenika Odić s dvije satnije Pripremne bojne kojima je pridodana jedna njemačka satnija i seoske straže Rudike Šnura iz Velike Brusnice. U ranim jutarnjim satima po gustoj magli postrojbe su naišle na dobro ukopane pobunjeničke snage na predjelu Crvena zemlja kod Dobre Vode, a među onima koji su prvi stradali bili su Odić i zapovjednik njemačke satnije Bauer³³. Po kraćem povlačenju zapovjedništvo nad hrvatskom vojskom je preuzeo Šnur koji je u silovitom napadu protjerao pobunjenike. Poslije ovog sukoba Podvučjak je ostao bez logornika i zapovjednika koji bi osigurao jedinstvenu obranu kraja. Pripremna ustaška bojna je rasformirana, a u sljedećem će razdoblju svako selo organizirati zasebnu obranu čime će najviše biti ugrožena rubna naselja Podvučjak, Botajice, Dobra Voda, Klakar i Brusnice iz kojih će se stanovništvo povlačiti u unutrašnja, bolje organizirana sela. U srpnju 1943. postrojbe 1. majevičke brigade NOV-e razbijaju četnike u Bukviku, Gornjem i Donjem Žabaru te Obudovcu i Slatini i preuzimaju nadzor nad većim dijelom Bosanske Posavine između Brčkog i Bosanskog Šamca. Uspjeh je upotpunjen 28. srpnja zauzimanjem Gradačca i zarobljavanjem oko 120 pripadnika hrvatskih vojnih postrojbi³⁴. Uskoro poslije toga hrvatske snage kreću u protunapad i vraćaju pod svoj nadzor čitavu Posavinu³⁵. Nastavljaju se i sukobi između partizana i četnika, a osobito je žestok onaj 16. kolovoza 1943. kada pogiba 40 četnika, a biva ih zarobljeno 175. Dan ranije partizani su boravili i u Odžaku gdje su ostvarili dobru suradnju s većinskim muslimanskim stanovništvom koje se štitilo vlastitim stražama, a koje već u lipnju 1943. postaju ogranak muslimanske legije pod zapovjedništvom Mustafe Dorotića³⁶. Partizani Sjeveroistočne Bosne kreću u ofenzivne operacije i osvajaju dijelove prostora između Tuzle i Brčkog, a na kratko ulaze u Modriču i Odžak³⁷. Istovremeno je

³³ B. Vukoja, 223-224. M. Babić, 68. Fra G. Vilić, 10 i 392. H. Muradbegović, 110. Svi autori navode kako je bila riječ o četničkoj zasjedi, ali pojedini navode da je vođa akcije i glavni egzekutor bio upravo Mato Bijelić. Fra Grga Vilić kaže da je Bijelić za izvršenje tog zadatka dobio i pomoćnike, oružnike Srbe Mušića i Tatića. Nije isključeno da su operaciju organizirali i vodili partizani, no u to vrijeme većinu takvih akcija dokumenti NDH-a navode kao četničke (prema pričama naroda). Muradbegović spominje ofenzivu ustaško-domobranskih snaga na Vučjak 7. ožujka 1943. iz Brusnice, Pećnika, Vinske, Odžaka i Dervente što nas navodi na zaključak da su protivničke snage ustvari partizani, a ne četnici, kako se to do sada smatralo u historiografiji. Stoga se može zaključiti i to da ubojice Zdenka Odića nisu četnici, već partizani.

³⁴ M. Babić, 68-69.

³⁵ Isto, 69.

³⁶ H. Muradbegović, 113. Vukoja navodi da su se Muslimani prvo počeli organizirati kao ogranak Hadžiefendićeve legije, a potom su formirali svoju Odžačku legiju koju su dobro naoružali, no surađivali su i s četnicima i partizanima. B. Vukoja, 225.

³⁷ Vukoja ističe da je rijeka Bosna granica podjele zona utjecaja između partizana i četnika koji su vladali i operirali područjem Podvučjaka i Vučjaka na lijevoj obali rijeke Bosne. B. Vukoja, 225. Na drugom mjestu pak kaže da je zapovjednik partizana Begić prekršio dogovor i ušao u Odžak u dogovoru s muslimanskim vlastima. Tom su prilikom partizani ubili oružnika Jakova Krnića iz Botajice i sudskog službenika zvanog Šanika. B. Vukoja, 226 U korištenom izvornom gradivu navodi se da su partizani bili u Odžaku 15. kolovoza 1943. (Velika

izvršen napad na četnike Save Božića na Trebavi³⁸ s ciljem preuzimanja nadzora nad čitavim područjem. Partizani nastavljaju sa svojim osvajačkim akcijama i 7/8. rujna 1943. osvajaju na dulje vrijeme Modriču, Bosanski Šamac, Gradačac i Orašje³⁹, a u naletu 2. listopada 1943. zauzimaju i najveće naselje ovoga područja – Tuzlu⁴⁰. Čitav prostor između rijeka Bosne i Drine, osim rubnih dijelova oko Brčkoga i Bijeljine, bit će do kraja 1943. pod nadzorom NOVJ-e. Uspjehu ovih akcija pridonijela je i kapitulacija Italije u rujnu 1943. kada je povlačenje odnosno predaja talijanskih vojnika oslabila vojnu moć Wehrmachta i oružanih postrojbi NDH-a.

Dio hrvatskog stanovništva i dužnosnika lokalnih vlasti u Odžaku nije čekao partizane već se povukao u selo Bijele Bare. Tamo je s jednim dijelom naoružanih hrvatskih snaga bio i Petar Rajkovačić koji je odlučio suprotstaviti se partizanima i njihovu daljnjem osvajanju te dočekavši partizansku kolonu, ubio nekoliko vojnika, nakon čega su se partizani povukli⁴¹. Ovim činom počela je herojska priča o Petru Rajkovačiću koji nije bio ni u Pripremnoj Odićevoj bojni, već se priključio seoskim stražama u obrani rodnog sela Bijele Bare i južnih prilaza Odžaku.⁴² Partizani su napustili Podvučjak, ali su se na tom prostoru održali četnici koji su nastavili s pljačkom, zlostavljanjima, nasiljima i ubojstvima hrvatskog stanovništva. Rajkovačić se povukao u selo Prud gdje je u tajnosti pripremao nove bojovnike za borbu. Uskoro je jedan odred četnika prošao kroz veći dio Podvučjaka i došao pred selo Balegovac⁴³ gdje ih je dočekao Rajkovačić s novoosnovanom postrojbom i u borbi likvidirao veći broj pobunjenika⁴⁴. Četnici su se nakon ovoga sukoba za neko vrijeme primirili i odlučili opreznije

Gospa). Vidi: HR-HDA-1805, Zbirka preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama II. svjetskog rata i poraća, reg.6., sign. 26.7. U podjelu nekakvih zona utjecaja u ovo je vrijeme teško vjerovati i stoga što partizani tada vode napadačke akcije prema četnicima na Trebavi.

³⁸ Vukoja navodi kako je odnos Božićevih četnika prema svim narodima bio korektan za razliku od četnika Bože Kovačevića koji su često napadali i druge četnike koji bi iz ostalih područja došli na njihovo, smatrajući takvo ponašanje banditskim. B. Vukoja, 226. M. Spužić ističe da su četnici na Trebavi 15. 8. 1943. razbijeni po NOVJ. M. Spužić, 120.

³⁹ H. Muradbegović, 121. M. Spužić., 123-130. Tom prilikom zarobljeno je oko 200 domobrana pripadnika Karlovačke pukovnije u kojoj su partizani imali suradnike zbog čega su zarobljenici pušteni kućama. Zapovjednik četnika na Trebavi Savo Božić tada bježi u Doboju odakle se neće vratiti.

⁴⁰ M. Spužić, 145.

⁴¹ B. Vukoja, 227-234. Petar Rajkovačić, nadimkom zvani Drlje, je rođen i kršten 9. svibnja 1919. u selu Bijele Bare, općina i katolička župa Odžak. U literaturi njegovo se prezime često piše i Rajkovac ili Rajkovača, ali je ovdje navedeno prezime pod kojim se vodi u maticama rođenih župe Odžak. Bio je drugo po redu dijete oca Franje i majke Mare, rođ. Kikić koja je rodila desetoro djece i od kojih je Drugi svjetski rat doživjelo njih petoro – dva sina i tri kćeri. Otac Franjo umro je 1943, a majka Mara 1958. Petar je vojsku Kraljevine Jugoslavije služio u Mariboru u artiljerijskom puku odakle je otpušten kao nesposoban jer mu je jedna noga bila kraća. S prvom je ženom živio nevjenčano i brzo se s njom rastao. Na isti je način od 1944. živio s drugom ženom, Ljubicom Jurendić iz Pečnika.

⁴² Isto, 228.

⁴³ Poslije Drugoga svjetskog rata selo je preimenovano u Novo Selo.

⁴⁴ B. Vukoja, 227.-228. Tom prilikom poginuo je i jedan od legendarnih četničkih vođa Mile Božičković iz sela Majevca.

i organiziranije kretati u buduće akcije. Tek krajem 1943. Rajkovačić je, uviđajući težinu situacije, izišao pred narod Podvučjaka predloživši udruživanje u zajedničku obranu. Tek tada Rajkovačić i formalno preuzima zapovjedništvo svih hrvatskih vojnih obrambenih snaga⁴⁵ Podvučjaka koje su po načinu organizacije ostale slične onima koje je osnovao i organizirao Odić. Partizani su uspjeli zadržati veći dio Bosanske Posavine na desnoj obali rijeke Bosne do 24. prosinca kada nailaze jače njemačke snage koje partizane potiskuju u planinske dijelove. Dolazak Nijemaca predstavljao je osiguranje njemačke Grupe armija „E“ koje su se povlačile prometnicama doline rijeke Bosne. U drugoj polovici 1943. komunisti i NOP su ostvarili najznačajnije uspjehe na međunarodnom planu. Najspremnije i najorganiziranije dočekali su i iskoristili kapitulaciju Italije, osnovali i organizirali najvišu zakonodavnu i izvršnu vlast u zemlji te su gotovo istodobno priznati na konferenciji u Teheranu od Saveznika kao jedini istinski saveznik u ratu. Ovim su četnici, njihova politika i Jugoslavenska vojska u otadžbini doživjeli težak udarac. Zato će u daljnjem razdoblju oni nastojati dokazati Saveznicima (osobito Ujedinjenom Kraljevstvu i SAD-u) lojalnost i privrženost pa je u tom smislu treba gledati i njihovo djelovanje u zbivanjima koja će uslijediti 1944.

Obrana Podvučjaka u 1944. godinu ulazi znatno bolje organizirana nego je to bila kroz veći dio 1943. Obranu južnog dijela najviše izloženog četničkim napadima Petar je povjerio svome bratu Ivi Rajkovačiću⁴⁶ koji je nadzirao obranu na liniji rijeka Bosna – Jakeš – Pećnik – Gnionica – Srnava, a zapovjedništvo se nalazilo u Pećniku. Između Kadra i Kočijaša postrojbama je zapovijedao Juro Ravnjak iz Donjeg Svilaja, a kotama Smrekovac, Filipovića vinograd i Lipa bojnici Ivan Čalušić⁴⁷. Istočnom linijom obrane zapovijedali su Pejo Ilak sa sjedištem u Gornjoj Dubici i Martinović⁴⁸ sa sjedištem u Balegovcu. Rajkovačić je zapovijedao bojom te linijom od Gornjeg Svilaja do ušća rijeke Bosne u Savu. Zapovjedno mjesto nalazilo se u Vlaškoj Maloj, a u svom je sastavu imao brze, pokretne specijalne postrojbe za intervencije na dijelovima bojišnice koji su bili pod najvećim udarima. Ostali su

⁴⁵ Isto, 229.

⁴⁶ Isto, 234. Ivan (Ivo) Rajkovačić rođen je i kršten 10. ožujka 1916. u selu Bijele Bare kao najstariji sin (dijete) oca Franje i majke Mare, rođene Kikić. Bio je oženjen Anđom Iličević s kojom je imao dvoje djece. Poginuo je početkom svibnja 1945. obilazeći isturene položaje obrane Odžaka. S njim su tada poginuli zapovjednici Jakov Pušelja i Ivica Knežević Rodin.

⁴⁷ M. Babić, 70. M. Marčinko, 55. B. Vukoja, 249-252. Ivan Čalušić se rodio 7. ožujka 1910. u Potočanima. Sin je oca Ilije i majke Mande rođ. Kovačević iz Balegovca. Odić ga je već 1941. postavio za zapovjednika Narodne zaštite u Potočanima. Oženjen je 9. studenoga 1932. Mandom rođ. Đogaš iz istoga sela, a s kojom je imao sedmero djece. Čalušić je uspio izići u proboju i krio se po Vučjaku do 1946. kada je obolio od tifusa nakon čega se krio u blizini rodne kuće. Izdajom je uhićen i odveden u zatvor Štok u Tuzli gdje je osuđen na 12 godina zatvora, no kazna je preinačena u smrtnu na intervenciju Srba iz Lipika i Kadra. Lažnim su se svjedočenjima istakli: Ljuba Lešić, Rosa i Saja Mršić iz Lipika, Mirko Perušić iz Kadra i poreznik Medo Okić iz Odžaka. Pogubljen je u srpnju 1947. u zatvoru Štok, a za grob mu se ne zna.

⁴⁸ U izvorima i literaturi nije pronađeno puno ime navedene osobe.

zapovjednici zapovijedali satnijama. U Balegovcu je organiziran poligon za obučavanje pripadnika novačke satnije⁴⁹. Četnički pokret na čelu s Dragoljubom Dražom Mihajlovićem pokušava opravdati do tada ničim potvrđeno povjerenje Saveznika. Kako bi parirao NOP-u i AVNOJ-u, u selu Ba u Srbiji održava kongres svih projugoslavenski orijentiranih predstavnika koji se oslanjaju na Jugoslavensku vojsku u otadžbini (JVO). Između ostaloga kongres je donio odluku da je kralj Petar Karađorđević jedini ustavni vladar, a izbjeglička vlada jedina vlada koja predstavlja Jugoslaviju. Najveća je novost organizacija buduće države kao federalne, a koja se treba sastojati od tri jedinice - Slovenije, Hrvatske i Srbije⁵⁰. Ovaj politički dogovor poslužio je Mihajloviću kao podloga pokušaja ujedinjavanja i stavljanja pod svoje zapovjedništvo svih četnički orijentiranih postrojbi koje su do tada nastupale samostalno i samoinicijativno u skladu sa ciljevima koji su bili ograničenog, lokalnog značaja. Uz Srbiju, četnički je pokret bio najjači u Bosni, a naročito u području Majevice, Trebave i Vučjaka, gdje su dugo vremena četnici bili jedini gospodari. S obzirom da je područje Podvučjaka na sjevernom dijelu središnjeg i najvažnijeg prometnog pravca Bosne, uloga i utjecaj četnika u zbivanjima 1944. bit će od najvećeg značenja. Na području dolazi do velike koncentracije četničkih snaga koje će u trenutku svoga najvećeg uspona imati i preko 12.000 pripadnika i vladati velikim dijelovima ovoga kraja. U siječnju 1944. u kuću Ivana Čurčića u Odžaku dolazi četnički zapovjednik s Vučjaka Branko Kovačević i četničkim povjerenikom proglašava Muslimana Rizaha Čatića koji zahtijeva što skoriji napad na obrambene položaje sve organiziranih hrvatskih branitelja Podvučjaka. Brankov zamjenik i legendarni četnički borac Zdravko Danilović, zvani Šepo oštro se suprotstavljao preuranjenoj akciji svojih postrojbi prema snagama hrvatske obrane bojeći se većih gubitaka i imajući u vidu slabo iskustvo borbe u nizinskim krajevima. Pokušaj četnika predvođenih Jeftom Kovačevićem, bratom Bože Kovačevića, da u Novom Gradu, selu s većinskim srpskim stanovništvom, organiziraju svoju vlast i postrojbe osujetili su Rajkovačićevi bojovnici protjeravši ih u šume Vučjaka. I dok se hrvatska obrana u Podvučjaku stabilizira, ona na desnoj obali rijeke Bosne slabi, a neprijatelj jača dovodeći nove i snažnije snage. To neće spriječiti bojovnike Podvučjaka u daljnjem pomaganju i oslobađanju hrvatskih naselja na desnoj obali rijeke Bosne gdje stvaraju nove obrambene utvrde u Gradačcu, Garevcu, Kladarima i dr. mjestima Bosanske Posavine. S druge strane, NOVJ u travnju 1944. zbog pritiska četnika napušta Modriču i veći dio do tada oslobođenih mjesta. 28. travnja 1944. četnici Save Božića se

⁴⁹ B. Vukoja, 228.-229. Fra G. Vilić, 11.

⁵⁰ <http://sr.wikipedia.org/srel/>. Kongres je održan od 25. do 28. siječnja 1944., no u tada donesenoj Baškoj rezoluciji ne navode se detalji o prostoru i ovlastima spomenutih jedinica.

prebacuju u sela Obudovac, Slatinu, Gornji i Donji Žabar gdje su s četnicima Pave Gajića slavili povratak kralja⁵¹. Okupljanje četnika na ovom prostoru se nastavlja i svoj će vrhunac doživjeti krajem 1944. i početkom 1945. kada će nakratko osvojiti Modriču i Gradačac⁵². Vrhovna komanda Draže Mihajlovića u proljeće 1944. je na područje Trebavca uputila trojicu aktivnih časnika⁵³. Time je Mihajlović nastojao ojačati vlast među četnicima, ali i središnju i vrhovnu vojnu vlast koje osim u formalnom obliku na ovim prostorima nije bilo. Bili su to posljednji Mihajlovićeви pokušaji kojima je nastojao istaknuti svoj politički značaj pred Saveznicima. U tom će cilju i sam doći u obilazak svojih postrojbi u drugoj polovici 1944. te zapovijedati i pratiti neke od vojnih operacija kojima je pokušao zauzeti izgubljene pozicije i ulogu. Trebavski odred od 3500 četnika preimenovat će u Trebavski četnički korpus. Obišao je naselja Bosanske Posavine održavajući zborove i pozivajući narod u borbu s četnicima za kralja da bi se u prosincu s većim dijelom svoga štaba smjestio u Gradačcu. U tim napadačkim akcijama treba izdvojiti onu koju su četnici izveli 28. listopada 1944. kada su napali hrvatsku obranu selā Tramošnicu, Turić, Liporašće i Srednju Slatinu. Tom su prilikom stradala 23 muškarca, uglavnom domaćina kuća iz spomenutih naselja⁵⁴. Mihajlović će s Majevice i Trebavca rukovoditi bezuspješnim pokušajem zauzimanja Tuzle u razdoblju od 24. do 29. prosinca 1944.⁵⁵ Početkom 1945. vraća se u Srbiju, čime završava razdoblje ofenzivnog djelovanja četnika u Bosanskoj Posavini. Hrvatske snage obrane Podvučjaka za to su se vrijeme pripremale, izvježbavale, pojačavale ljudskim snagama i materijalno. Do naoružanja se dolazilo na dva načina. U jesen 1944. jedan njemački ratni brod prevezio je streljivo i naoružanje za bojište u Srbiji, ali su ga Saveznici bombardirali na Savi kod mjesta Zorice. Hrvati Podvučjaka uspjeli su spasiti dio naoružanja i streljiva⁵⁶. Dio streljiva i naoružanja dobivat će i iz Broda na Savi. Dobro naoružani i visokog morala spremno su dočekali nadolazeće poteškoće.

⁵¹ M. Babić, 71.

⁵² M. Spužić, 164.

⁵³ M. Babić, 72.

⁵⁴ Isto, 73.

⁵⁵ Isto, 72.

⁵⁶ M. Marčinko, 26. Autor navodi naziv Zorići, ali selo koje se svuda spominje na tom mjestu naziva se Zorice. Zanimljivo je da je nizak vodostaj Save po svoj prilici otkrio ponovo taj brod u rujnu 2011. Vidi: <http://www.posavski-obzor.info/vijesti/u-savi-pronaden-brod-iz-ii-svjetskog-rata>; <http://www.avaz.ba/showbiz/svijet-zanimljivosti/57010-u-savi-pronadjeni-ostaci-njemackog-ratnog-broda.html>; <http://www.vecernji.hr/vijesti/nizak-vodostaj-savi-otkrio-potopljeni-ratni-brod-clanak-332345>; <http://www.hercegbosna.org/vijesti/bih/u-savi-u-odzaku-otkriven-ratni-brod-iz-ii-svjetskog-rata-pun-oruzja-4326.html>.

Podvučjak krajem Drugog svjetskog rata

Intenzivna događanja na području Srednje i Sjeveroistočne Bosne kojima završava 1944. godina nastavljaju se i na početku 1945. NOV se reorganizira formirajući najviši organizacijski oblik vojske – armiju⁵⁷ pod nazivom Jugoslavenska armija⁵⁸. Područje Sjeveroistočne i Srednje Bosne nalazilo se u prvoj fazi (travanj 1945) pod operativnim djelovanjem XIV. korpusa⁵⁹, a u drugoj fazi (svibanj 1945) III. korpusa⁶⁰, odnosno bivšeg I. bosanskog korpusa⁶¹, oba u sastavu II. armije J.A. S obzirom da potkraj 1944. nisu uspjeli zauzeti Tuzlu, četnici po zapovijedi Draže Mihajlovića sa Trebavca napadaju Modriču i Garevac. U tim su napadima teško poraženi⁶². Nakon tog poraza neće biti ozbiljnijih napada na hrvatske vojne položaje već isključivo na hrvatska sela i civile. U znak odmazde iznenada su upali u Garevac i likvidirali 53 žene i njihovu djecu⁶³. Babić ističe da su u Kladarima i Garevcu 3. siječnja 1945. silovali i strijeljali 27 hrvatskih žena i djevojaka, no prema svjedočanstvu Marka Marića riječ je o događaju iz druge polovice prosinca 1944. kada je navodno ubijeno 29 žena⁶⁴. Četnici su 8. siječnja 1945. napali i opkolili Modriču, a zatim i

⁵⁷ V.E., sv.1., Beograd, 1970., 215-216. Armija je najviša operativna postrojba kopnene vojske ili ratnog zrakoplovstva sastavljena od korpusa ili divizija, koja po pravilu djeluje na zasebnom operativnom smjeru ili bojištu. Pojam često zamjenjuje i cjelokupne oružane snage neke zemlje. U današnjem obliku nastala je tijekom građanske revolucije u Francuskoj devedesetih godina XVIII. st. U prošlosti se njezina veličina i organizacija mijenjala u skladu s tehničko-tehnološkim razvojem, ali u osnovi armija još i danas ima gore navedeno određenje.

⁵⁸ V.E., sv. 1., 220. V.E., sv. 4., Beograd, 1972., 138-139. Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, (dalje Zbornik) tom XI., knj.2., Beograd, 1969, dok. 1, 7-10. Jugoslavenska armija je osnovana 1. siječnja 1945. iz potrebe daljnjih vojnih djelovanja zauzimanja Jugoslavije, ali prije svega kao organ sile Komunističke partije Jugoslavije i provođenja njezina programa organizacije države i društva. Istog dana su osnovane I. armija preimenovanjem Štaba I. proleterskog korpusa, II. armija preimenovanjem Štaba Južne operativne grupe i III. armija od Štaba XII. udarnog korpusa i dijela Glavnog štaba Vojvodine. I. armiju su činile 1. proleterska, 5. krajiška, 6. lička, 11. krajiška, 21. srpska, 32. zagorska, 33. hrvatska te 42. i 48. makedonska divizija. Operativni smjer djelovanja lijeva obala rijeke Save. II. armiju su sačinjavale 3, 4. i 10 krajiška, 23. i 25. srpska, 27. istočnobosanska, 28. slavonska, 34. hrvatska, 38. i 39. bosanska i 45. srpska divizija. Operativni smjer joj je desna obala rijeke Save. U sastav III. Armije ušli su 16., 36. i 51. vojvođanska divizija kojima će se tijekom ožujka i travnja priključiti 12. i 40. slavonska, 14, 15 i 18. slovenska i 17. istočnobosanska. IV. armija formirana je u ožujku i nije djelovala na ovim prostorima.

⁵⁹ V.E., sv. 4, 629-630. XIV. korpus je formiran 6-11. rujna 1944, a u njegovom su sastavu: 23, 25. i 45. srpska divizija.

⁶⁰ V.E., sv. 4, Beograd, 1970, 625. Korpus (hrvatski: zbor) je najviša taktička postrojba kopnene vojske ili ratnog zrakoplovstva osnovana s ciljem izvršavanja složenijih zadataka taktičko-operativnog karaktera, samostalno ili u sastavu armije. Riječ se koristi od XVII. st. kada označava dio borbenog ustroja, najčešće glavninu, a rjeđe pričuvu.

⁶¹ V.E., sv. 4. Beograd, 1970, 629. I. bosanski korpus formiran je 9. studenoga 1942, da bi 5. listopada 1943. bio preimenovan u III. korpus. Prilikom formiranja u njegovom su sastavu bile 4. i 5. divizija, 6. istočnobosanska brigada i svi NOP odredi Zapadne Bosne.

⁶² M. Babić, 72. B. Vukoja, 238. Marčinko navodi da su i partizani u znak zahvale što je Petar Rajkovačić tako porazio četnike Odžak prozvali Petrov grad. M. Marčinko, 26-27.

⁶³ Isto, 26.

⁶⁴ M. Babić, 73. i 88.

Varginu pustaru⁶⁵ kamo je nakon pet dana borbe u pomoć došao Rajkovačić i protjerao četnike koji su prilikom povlačenja zapalili zgradu sa zatočenim civilima⁶⁶.

U siječnju 1945. Hrvatske oružane snage na području Podvučjaka sudjeluju u oslobađanju hrvatskih sela na desnoj obali Bosne što će imati teške posljedice za Pećnik iz kojega je otišao Ivan Čalušić s većinom svojih bojovnika. Četnici su u napadu na selo ubili 40 žitelja i župnika Ljubomira Roju. Čalušić se vratio i brzo oslobodio Pećnik⁶⁷. Kovačević nije mario za Danilovićeva upozorenja, a hrvatsku obranu odlučio je napasti u Potočanima koje je branila vojska Ivana Čalušića. Čalušićeve su izvidnice 2. veljače 1945. zapazile kretanje četničkih postrojbi i na vrijeme obavijestile zapovjednika koji je stanovništvo Potočana sklonio u zbjeg u šumu, a vojnicima strogo zabranio djelovanje do pristupa četnika na najmanju udaljenost od 100 m. O dolasku četnika u Potočane obaviješten je i Petar Rajkovačić koji se onamo uputio sa svojom specijalnom postrojbom i došao u trenutku kada su četnici stigli do prvih kuća u selu. Rajkovačić se odlučio za manevar zaobilaženja njihovih postrojbi koje je potom udario s leđa. Četnici su doživjeli težak poraz, a između devet stradalih bio je i Zdravko Danilović Šepo⁶⁸.

Od siječnja 1945. hrvatska obrana na desnoj strani rijeke Bosne organizirana je uglavnom u hrvatskim selima. Središte te obrane je selo Garevac u kojem ju je do kraja 1944. vodio Mađar Vladimir Kalčika, koji potom odlazi u Zagreb. Dužnost zapovjednika preuzima njegov zamjenik do kraja rata. Obranom u Dobrinju i Donjim Riječanima zapovijeda Petar Juroš iz Dobrinja, a onom u Čardaku Jagustin Domazet. Čitava desna obala rijeke Bosne održati će se do 4. travnja 1945. kada se bojovnici s narodom povlače na lijevu obalu u Podvučjak. Njihov dolazak zahtijevat će povećanu skrb za prognane, ali će vojnici pojačati bojne redove branitelja Podvučjaka i dati visoki doprinos obrani. Ofenziva koju su od ožujka 1945. poduzele postrojbe III. korpusa II. J.A. izazvale su val prognanika koji su se povlačili prema Zagrebu i Zapadu. Nakon što je J.A. osvojila Odžak, Rajkovačić iz sigurnosnih razloga za zapovjednika muslimanske legije postavlja hrvatski orijentiranoga Derviša Ljucu na kojega je

⁶⁵ M. Babić, 89-92. M. Spužić, 37. Pustara se zvala Vargina pustara po upravitelju Vargi, a bila je vlasništvo nekog Dunderskog iz Novog Sada. Pustare su poljoprivredna gospodarska dobra na kojima su radili unajmljeni radnici bezemljaši, a na njima su obično i stanovali. Nastajale su polovinom 19. st., a češće ih i više nalazimo u Slavoniji, Vojvodini i Baranji.

⁶⁶ M. Babić, 91. Ukupan broj stradalih ostaje nepoznat.

⁶⁷ Isto, 95-96.

⁶⁸ B. Vukoja, 236.

vjerojatno u režiji partizana izvršen atentat⁶⁹, pa je ova postrojba i ostala slabo upotrebljiva za obranu. U ožujku 1945. vjerojatno je došlo do upada četnika Branka Kovačevića duboko u prostor Podvučjaka preko Odžaka, Mrka Ade, Donje Dubice do Trnjaka. Hrvatska obrana ih je tom prilikom dočekala u zasjedi kod Gornje Dubice i potjerala pravcem Balegovac – Bijeke Bare – Čorića Brdo – Lipa. U ovoj su akciji likvidirani svi četnici, a među njima i njihov zapovjednik Branko Kovačević⁷⁰.

Borbe u travnju 1945. ulaze u završnu fazu. Crvena armija je osvojila najveći dio Poljske, Čehoslovačke, Mađarske i ušla u Austriju. S druge strane zapadni Saveznici prelaze Rajnu i približavaju se Austriji iz Italije. Najisturenija točka njemačke obrane u istočnom dijelu Europe je Srijemsko bojište, čije se južno krilo proteže od Brčkog i Bijeljine na Savi prema Zvorniku na Drini. Na jugoslavenskoj strani formacijski je to Južna operativna grupa u čijem se sastavu nalaze 2, 23, 25, 28. i 45. divizija⁷¹, a njima se suprotstavio 21. njemački armijski korpus, ojačan hrvatskim vojnim postrojbama i znatno manje četnicima, koji se najvećim dijelom povlače u Srednju Bosnu s ciljem prelaska u Srbiju i nastavka daljnje borbe. Operacije vodi štab II. Jugoslavenske armije. Istovremeno se vode borbe za Sarajevo koje završavaju 6. travnja ulaskom jugoslavenskih postrojbi u grad. Sarajevska operacija je značajna jer se tim smjerom povlači njemačka Grupa armija „E“. Do probijanja bojišnice između Save i Drine počelo je zauzimanjem Zvornika, Bijeljine, Brčkog, Orašja, Modriče i Bosanskog Šamca⁷². Dan poslije probijeno je i Srijemsko bojište između Dunava i Save kod Vukovara, Tovarnika i Gunje. Najveća koncentracija postrojbi J.A. u BiH usmjerena je prema Doboju kao najznačajnijem željezničkom prometnom čvorištu prema kojem su iz smjera Tuzle preko Gračanice krenule 23. i 45. srpska te 28. slavonska divizija. Sjeverni dio Posavine i smjer Lukavac – Gradačac – Modriča – Bosanski Šamac prepušten je 25. diviziji koja završava osvajanje tog prostora 13. travnja 1945. Sljedeći zadatak je zauzimanje lijeve obale rijeke Bosne, odnosno Podvučjaka. Prilikom osvajanja ovoga dijela Posavine postrojbe 25. srpske divizije u suradnji s domaćim komunistima vršili su masovne likvidacije i strijeljanja uglavnom hrvatskog civilnog stanovništva i zarobljenika. Veći se dio hrvatskih bojovnika i civilnog stanovništva povukao na lijevu obalu Bosne u Podvučjak gdje su civili

⁶⁹ M. Marčinko, 51. B. Vukoja, 238-239.

⁷⁰ Fra G. Vilić, 11.

⁷¹ V. E. 4. sv. 620. 23, 25. i 45. divizija su srpske divizije u sastavu XIV. korpusa II. J.A. 2. proleterska divizija je samostalna postrojba u sastavu I. J.A., a 28. slavonska divizija nalazila se u sastavu II. J. A.

⁷² Bijeljina je zauzeta 3, Brčko 7, Orašje 8, Modriča i Garevac 9, a Bosanski Šamac 11. travnja 1945. Hrvatske su snage imale još toliko snage da 10/11. travnja 1945. izvrše protuudar prema snagama J.A. koje su odbačene južno od Modriče. Vidi: Milojica Pantelić, Dvadeset peta srpska Narodnooslobodilačka udarna divizija, 198, 203-205.

prihvaćeni i smješteni, a dio hrvatskih bojovnika koji nije nastavio daljnje povlačenje prema Zagrebu raspoređen na linije obrane Podvučjaka. I sam Petar Rajkovačić dobiva zapovijed za povlačenje prema zapadu te se povlači s vojskom preko Kadra. Literatura i izvori ne slažu se oko datuma povlačenja hrvatske vojske. Marko Babić kao početak povlačenja navodi 4. travnja 1945. kada se povlači stanovništvo iz Garevca⁷³. Međutim, u to se vrijeme može govoriti samo o povlačenju stanovništva i postrojbi iz područja s desne obale rijeke Bosne. Moguće je da je Zapovjedništvo obrane Podvučjaka zapovijed za povlačenje dobilo još početkom travnja i da mu je naloženo da pomaže u povlačenju i prebacivanju stanovništva i vojske, što je i učinjeno. O povlačenju stanovništva i Rajkovačića iz Podvučjaka može se govoriti tek poslije 10. travnja kada J.A zauzima desnu obalu rijeke Bosne. Istodobno J.A. zauzima područje uz tok rijeke Ukrine, između Maglaja i Dervente, gdje je pored prijelaza preko Save bio jedini mogući izlaz za povlačenje. Zauzimanjem Dervente 19. i Bosanskog Broda⁷⁴ 21. travnja 1945. presječena je glavna odstupnica i povlačenje je bilo neprovedivo. Na desnoj obali Save 20. travnja zauzet je Slavonski Brod⁷⁵, pa je i povlačenje preko Save bilo onemogućeno. Stoga pokušaj povlačenja i proboja Rajkovačića s braniteljima i stanovništvom iz Podvučjaka možemo datirati upravo u to vrijeme, odnosno između 19. i 22. travnja 1945. godine.

Branitelji Podvučjaka od sredine 1943. postupno razvijaju i jačaju svoju obranu, a povremeno će odlaziti i izvan tog područja pomažuće druge hrvatske postrojbe. Prateći situaciju na bojišnici shvatili su da se trebaju što bolje organizirati, ali i utvrditi. Sustav obrane zasnovan je na pješadijskim rovovima, tunelima, bunkerima i zemunicama pokrivenim drvetom i zemljom. Po dubini obrana je organizirana po grupnom sustavu s otpornim točkama i

⁷³ Babić ističe da je dio hrvatske vojske i stanovništva prešao rijeku Savu 3. travnja 1945. pod zapovjedništvom Marka Tomušića Škice i djeda Jagustina. Na drugom mjestu kaže kako su muslimani Odžaka 6. travnja dočekali partizane kao osloboditelje. Nekoliko stranica dalje govori da su hrvatski branitelji povratili Odžak 12. travnja. M. Babić, 107-111. Slijed događaja Babić, kao njihov sudionik, prikazuje relativno vjerno, ali kronološki neprecizno. U drugim izvorima se kao datum povlačenja bojovnika Podvučjaka navodi 13. travnja kada 19. srpska brigada XXV. srpske divizije ulazi u Odžak. Vidi: HR-HDA-1805, Zbirka preslika Krunoslava Draganovića, reg. 3., sign. 10.3, 2. Budući se radi o sekundarnom izvoru koji je kronološki pripremljen prema sjećanju, postoje razlozi za sumnju u ove vremenske odrednice zbog čega je neophodno provjeriti podatke zabilježene u literaturi i izvorima J.A. Štoviše, jugoslavenski izvori prelazak postrojbi XXV. divizije datiraju poslije 10. travnja, odnosno tek 18/19. travnja 1945. Vidi: Zbornik, Tom XI, knj. 2, Beograd, 1969, dok. 49, 229-233, Zapovijed komandanta artiljerije II. armije podčinjenim štabovima za podršku pri stvaranju mostobrana na lijevu obalu Bosne od 9. travnja; dok. 52, 264-266, Izvješće štaba II. armije generalštabu J.A. o pripremama za forsiranje rijeke Bosne od 11. travnja; dok. 55, 268-273, Zapovijed štaba II. armije J.A. za forsiranje rijeke Bosne od 14. travnja; dok.82., 407-424., Izvješće štaba 25. divizije štabu II. armije J.A. o petnaestodnevnom djelovanjima od 1. svibnja 1945, Zbornik dokumenata i podataka Narodnooslobodilačkog rata naroda Jugoslavije, Tom IV, knj. 34, Beograd, 1974. dok.154, 854-857. Marčinko i Vukoja se služe samo mjesecom travnjem kao vremenskim određenjem, ali ne i danom. M. Marčinko, 52. B. Vukoja, 240. Kao najbliže i najtočnije datiranje čini nam se Vilićevo od 22. travnja 1945. Fra G. Vilić, 12.

⁷⁴ Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944-1945. g, (dalje Završne operacije) Beograd, 1957, 607.

⁷⁵ Isto, 592-593.

čvorovima obrane koju je činila prednja, isturena linija Novi Grad – Donji Brezik – Vlaška Mala – Odžak – Mrka Ada⁷⁶. Svako selo je bilo dodatno utvrđeno, a u međuprostorima su izgrađeni posebni streljački zakloni s profilima i sa zasebnim mitraljeskim rovovima. Najjače je bila utvrđena Vlaška Mala, a potom sela Dubica i Prud⁷⁷. U Vlaškoj Maloj su uz veliki bunker postavljena tri reda bodljikave žice, a utvrđena je i školska zgrada u kojoj je bilo Zapovjedništvo obrane. Prva linija obrane postavljena je radi obrane od Kovačevićevih četnika smjerom brdo Kadar – Kočijaš – Smrekovac – Filipovića vinograd – Lipa – Gnionica – Pećnik, a druga linija oko 500 m dalje⁷⁸. Sve linije obrane su konstantno utvrđivane, a građene su dodatne. Utvrđenja nisu bila stalna i na istim mjestima, za svaku borbu pripremane su nove linije obrane i taktiku i iznenađenja. Elastičnost, brzina pokreta postrojbi, spremnost i hrabrost utvrđivali su obranu Podvučjaka. Obranu Podvučjaka su predvodili: na sektoru Kadar – Kočijaš Juro Ravnjak, sektoru Smrikovac – Filipovića vinograd – Lipa Ivo Čalušić, a na sektoru Gnionica – Pećnik Ivo Rajkovačić. U Mrkoj Adi je zapovijedao Ante Baličić⁷⁹, Gornjom Dubicom seljak Matija Radić⁸⁰, Prudom Anton Mihajlić, Donjoj Dubici Šime Karlović i Ivica R...⁸¹ i Balegovcu Ivan Ivanković i Petar Kovačević. Prema navodima jugoslavenske literature i izvora, ali i dosadašnjih radova hrvatskih istraživača i svjedoka, branitelja je u početnoj fazi bilo između 3500-4000⁸². Broj branitelja u obrani u travnju 1945. nije zasigurno prelazio 4000, a vjerojatnijim se čini onaj od oko 3000 branitelja. Dio se bojovnika ipak odlučio povući i probiti обруч koji su uspostavile postrojbe J.A.

U prvoj fazi napada na Podvučjak zapovjedništvo nad operacijama opkoljavanja i osvajanja preuzela je 25. srpska divizija⁸³ u čijem su sastavu tri brigade: 16⁸⁴, 18⁸⁵. i 19⁸⁶. Njima će se

⁷⁶ Zdravko Antonić, 19. birčanska brigada, Beograd, 1979., 142.

⁷⁷ Isto, 142.

⁷⁸ Fra G. Vilić, 11.

⁷⁹ Isto, 11. NIN br.1273., 61. Vjerojatno je riječ o prezimenu Balukčić jer je prezime Baličić nepoznato u ovom kraju.

⁸⁰ HR-HDA-1805, Zbirka preslika Krunoslava Draganovića, reg. 6, 10.8A. Zapovjednik Gornje Dubice prema jednom svjedočenju u toj zbirci bio je Pejo Ilak.

⁸¹ Nečitko pisano. HR-HDA-1805, Zbirka preslika Krunoslava Draganovića, reg. 6, 10.8A.

⁸² M. Babić ističe da je u pokušaju povlačenju sudjelovalo točno 4186 vojnika, što je i najveća brojka koju su hrvatski autori do sada iznijeli. Babić, 105. Marčinko, Vukoja i Vilić ne navode broj branitelja. S druge strane jugoslavenska historiografija spekulira podacima od 3500 do čak 6000 vojnika. Pantelić navodi oko 2500 ustaša i jedan bataljon milicije, ali prije povlačenja Nijemaca. M. Pantelić, 225. Vukosavljević i Karasijević navode čak 11000 ustaša i domobrana i 1500 četnika, iako četnika na ovom prostoru, osim u partizanima, više nije bilo. Mladen Vukosavljević – Drago Karasijević, Pedeset treća Narodnooslobodilačka srednjobosanska udarna brigada, Sarajevo, 1969, 190. Ahmet Donlagić spominje između 3500-4000 ustaša. Ahmet Donlagić, Dvadeset sedma istočnobosanska divizija, Beograd, 1983, 502, bilj. 39.

⁸³ M. Pantelić, 7. V.E., sv. 2, Beograd, 1971, 479. Osnovana je 21. lipnja 1945. u selu Tovrljanu (Jablanica) u Srbiji s oko 3000 vojnika Naredbom br. 28. Glavnog štaba NOV i PO za Srbiju od 21. lipnja 1944.

23. travnja priključiti 16. muslimanska brigada⁸⁷ 27. istočnobosanske divizije⁸⁸. Rajkovačić je uspio u kratkom vremenu vratiti sva značajnija mjesta koja su postrojbe J.A. zauzele tijekom njegovog povlačenja s braniteljima i pučanstvom. U prvom naletu 16. srpska brigada 25. srpske divizije lako je i bez borbe zauzela Podnovlje, Dugo Polje, Dobre Vode, Klakar, Vinsku i izbila kod Liješća na Savi gdje je napravila manevar niz tok rijeke Save i došla blizu Donjeg Svilaja i dominantne točke na tom području – brda Kadar. 19. srpska brigada prešla je rijeku Bosnu sjevernije i na isti način zauzela Dobor, Jakeš, Pećnik Gmionicu i Lipu te došla pred Srnavu, Potočane i zauzela Odžak⁸⁹. Braniteljima je na taj način prostor bio znatno smanjen zbog čega su se odlučili na protuudar i povratili Odžak, Gmionicu i Lipu. U narednim su danima vođene žestoke borbe u kojima je 25. divizija pokušavala osvojiti što se dade osvojiti, ali njezini naponi rezultirali su samo u gubicima u ljudstvu i naoružanju. Čini se da su branitelji krenuli i u ofenzivu jer je to jedini razlog zbog kojeg se može razumjeti uključivanje i 16. muslimanske brigade u operaciju. Vilić navodi da je obrambeni prostor branitelja bio još više sužen i sveden na liniju Potočani – Ražljevi – Odžak – Mrka Ada⁹⁰ do čega je vjerojatno došlo nekoliko dana poslije upada jedinica 25. srpske divizije na lijevu obalu rijeke Bosne⁹¹. No, dolaskom 16. muslimanske brigade neće doći do promjene situacije na bojišnici. Štoviše, u daljnjim borbama ta će brigada imati velike gubitke. Radi novonastale situacije u kojoj je vojnike 25. srpske divizije bilo teško motivirati, generalštab J.A. odlučuje 25. diviziju poslati na nove zadatke, a Podvučjak prepušta 16. muslimanskoj brigadi i štabu 27. istočnobosanske divizije koji od 28. travnja preuzima zapovjedništvo nad svim postrojbama na tom prostoru. I dok 25. divizija odlazi prema zapadu, na prostor Podvučkaka

⁸⁴ Dušan Miljojković, Šesnaesta srpska NO brigada, Beograd, 1991., 15. V.E., sv. 2, 24. Miljojković navodi 22. svibnja 1944. kao datum osnutka brigade u selu Poljaci od Rasinskog NOP odreda, jednog bataljuna i 350 vojnika. U Vojnoj enciklopediji se kao mjesec osnivanja ove postrojbe navodi lipanj 1944.

⁸⁵ Krstivoje Milosavljević, Osamnaesta srpska brigada, Beograd, 1989, 23. V.E., sv. 2, 24. Milosavljević prihvaća 6. lipnja 1944. kao što je i u Vojnoj enciklopediji.

⁸⁶ Predrag Pejčić, Devetnaesta srpska brigada, Beograd, 1989, 18. V.E., sv. 2, 24. Pejčić navodi da je brigada osnovana 12. lipnja 1944. u selu Gornja Jošanica, a jezgru joj je činio 1. bataljun 16. srpske brigade osnovan 2. svibnja 1944. u selu Raševac. U Vojnoj enciklopediji se navodi kao vrijeme osnutka lipanj 1944.

⁸⁷ Ahmet Đonlagić, Ćamil Kuzuzović, Borbeni put 16. muslimanske brigade, Tuzla, 1981, 19. i 66. V.E. sv. 2, 16. Brigada je osnovana u Bukviku kao 3. muslimanska brigada 21. rujna 1943., a odlukom Vrhovnog štaba preimenovana u 16. muslimansku brigadu 17. listopada 1943.

⁸⁸ A. Đonlagić, 11. V.E. sv.2., 479. Odluku o formiranju je donio III. bosanski korpus između 7. i 10. listopada 1943, a naziv joj je odredio Vrhovni štab 17. listopada iste godine. U sastav su ušle 2. krajiška, 2. majevička koja je preimenovana u 17. majevičku, 16. muslimanska, 18. hrvatska, 19. birčanska brigada i Romanijski NOP odred.

⁸⁹ Drago Karasijević, Operacija „Vlaška Mala“ od 19. aprila do 25. maja 1945, Vojnoistorijski glasnik br. 2, Beograd, 1967, 270-272.

⁹⁰ Fra G. Vilić, 13. Nakon 25. travnja 1945. povuklo se i civilno pučanstvo iz sela Gornji i Donji Svilaj, Vrbovac, Duge Njive, Jošava, Potočani i Srnava u prostor iza obrambenih linija.

⁹¹ A. Đonlagić – Ć. Kuzuzović, 276.

dolaze prvo 19. birčanska brigada, a potom 20 romanijska brigada⁹² koja zauzima položaje na desnoj obali rijeke Bosne.

Bitka za Odžak

Početak svibnja na bojišnici protekao je u zatišju, a borbe su nastavljene 3. svibnja. Branitelji Podvučjaka ne oskudijevaju još ni u čemu, osim u ljudstvu koje se zbog stradanja počelo osipati. Za razliku od borbi tijekom travnja, u borbama u svibnju povećat će se pritisak s juga bojišnice iz smjera Modriče i Jakeša, a pojačani su i napadi s desne strane rijeke Bosne. Izvori se slažu da su borbe bile teške i gubici veliki. Napadi su pojačani navečer 4. svibnja, ali su se poslije prvotnih uspjeha i osvajanja nekoliko značajnijih točki postrojbe J.A. morale povlačiti. Poslije neuspjeha na svim dijelovima bojišnice 5. svibnja, dolazi do reorganiziranja postrojbi i popunjavanja novim pripadnicima⁹³, ponajviše zarobljenim četnicima i domobranima. 8. svibnja u borbe se uključuje i 14. srednjobosanska brigada⁹⁴ 53. srednjobosanske divizije⁹⁵, a zapovjedništvo nad operacijama preuzima 53. srednjobosanska divizija. Na desnoj obali rijeke Bosne u južnom dijelu do visine Mrke Ade nalaze se 20. romanijska brigada i Posavsko-Trebavski odred, a sjeverno od Mrke Ade do Bosanskog Šamca jedan bataljun KNOJ-a⁹⁶. Na lijevoj obali Save rasporedila se brigada Hrvatske divizije KNOJ-a kako bi nadzirala i spriječila moguće prijelaze branitelja preko Save. U tom razdoblju ponovo dolazi do zatišja koje će prema izvorima i jugoslavenske literaturi⁹⁷ potrajati do 22. svibnja. S time se slaže i većina autora hrvatskih izdanja. Značajno je da je odluku o konačnom uništenju „ustaških snaga“ Podvučjaka donio štab III. korpusa 15. svibnja 1945⁹⁸, a ta je odluka vjerojatno bila potaknuta iz generalštaba J.A. iako za to još nema dostupnih dokumenata. Pored taktike iscrpljivanja⁹⁹ napadači su se odlučili i za uključivanje zrakoplovstva. Dolazak 18. srednjobosanske brigade 19. svibnja 1945. nije značio samo uvođenje novih snaga, već i

⁹² V.E., sv. 2., 17. Osnovana je 20. svibnja 1944.

⁹³ Opširnije vidjeti: Ahmet Đonlagić, Dvadeset sedma istočnobosanska divizija; Mladen Vukosavljević – Drago Karasijević, Pedeset treća Narodnooslobodilačka srednjobosanska udarna brigada; Milojica Pantelić, Dvadeset peta srpska Narodnooslobodilačka udarna divizija.

⁹⁴ V.E., sv. 2, 16. V.E., sv. 9, 175-176. Tri brigade su bile srednjobosanske: 14, 18. i 19. Četrnaesta srednjobosanska brigada osnovana je 17. listopada 1943. od dijelova Prnjavorskog i Banjalučkog NOP odreda. Do srpnja 1944. nalazila se u sastavu 11. divizije, a potom 53. divizije.

⁹⁵ M. Vukosavljević – D. Karasijević, 15-16. V.E, sv. 4, 479. Osnovana je 23. srpnja 1943. u Srednjoj Bosni umjesto 11. divizije koja je poslana na zadatke u Srbiju. Pored 14, 18. i 19. brigade, sastojala se od artiljerijskog diviziona, dvije prateće čete te Banjalučkog, Vlašičkog, Tešanjско-Tesličkog i Motajičkog odreda.

⁹⁶ A.Đonlagić, 513-514.

⁹⁷ Vidi svu literaturu koja se odnosi na brigade i divizije i njihova djelovanja.

⁹⁸ M. Vukosavljević-D. Karasijević, 196.

⁹⁹ Karasijević tu taktiku naziva „taktika iznuravanja“. D. Karasijević, 265.

pojačavanje artiljerije i uvođenje oklopno mehaniziranih snaga u borbu¹⁰⁰. Psihološki efekt djelovanja moćnih i razarajućih sredstava zasigurno je imao značajan učinak na moral branitelja, ali i civila Podvučjaka. U razdoblju od 15. do 21. svibnja postrojbe J.A. izvode napade demonstrativnog karaktera promatrajući i izviđajući teren¹⁰¹ te se pripremajući za konačni udar. Operacija za uništenje branitelja Podvučjaka krenula je 22. svibnja pod nazivom „Operacija Vlačka Mala“. Prvi udar toga dana poduzela je 18. brigada srednjobosanske divizije zauzimajući Svilaj nakon čega zaposjeda i Novigrad zarobivši pri tome 64 branitelja. 14. brigada iste divizije napadala je na sektoru Točak – Brezik – Duge Njive – Krčevine prema Vlačkoj Maloj¹⁰² koja je bila glavni cilj svih napada. Tijekom 23. svibnja 1945. pripadnici J.A. vrše čišćenja¹⁰³ prostora osvojenoga prethodnoga dana. Čini se da je istoga dana počelo djelovati i ratno zrakoplovstvo. Vjerojatno su započela i artiljerijska bombardiranja s obzirom da je dan ranije artiljerijski divizion 53. divizije zauzeo položaje kod sela Vrbovac. U borbu su uvedeni i tenkovi. Najjače i najveće djelovanje zrakoplovstva bilo je najvjerojatnije 24. svibnja kada je ono djelovalo tijekom cijeloga dana po svim objektima glavnih uporišta hrvatske obrane Odžaku, Vlačkoj Maloj, Dubici, Mrkoj Adi, Balegovcu i Prudu¹⁰⁴. Čini se da je uslijed bombardiranja zrakoplova, i to najvjerojatno već prvi dan bio ranjen zapovjednik obrane Petar Rajkovačić, ali se nastavio boriti krećući se na štakama. Uvođenje novih ratnih tehnika psihološki je razarajuće djelovalo na dio branitelja u južnom dijelu bojišnice koji su najvećim dijelom bili iz Garevca. S druge strane rijeke Bosne preostalo pučanstvo ih je nagovaralo na predaju uz obećanje kako im se neće ništa loše dogoditi. Po predaji i razoružavanju smješteni su u za to ranije pripremljenim Burićevim štalama u Garevcu. U kasnim večernjim satima 24. svibnja postrojbe 19. birčanske brigade 27. divizije potpomognute 20. romanijskom divizijom odlučno su napale najjužnije uporište Odžak kojeg su zauzele nakon dva sata borbe¹⁰⁵. To je pomoglo 16. muslimanskoj brigadi da zaobiđe Vlačku Malu s južne strane i zauzme znatno povoljniji položaj te suzi manevarski prostor braniteljima. Iste su noći vojnici J.A., vjerojatno brigada KNOJ-a, prešli rijeku Bosnu kod Bosanskog Šamca, udarili na jednu od glavnih utvrda branitelja Prud i zauzeli je, a 72

¹⁰⁰ A. Donlagić, 517.

¹⁰¹ D. Karasijević, 279.

¹⁰² M. Vukosavljević-D. Karasijević, 199.

¹⁰³ Pod pojmom „čišćenjem“ se u rječniku J.A. podrazumijevalo hapšenje, protjerivanje i likvidacije svih onih za koje njezini pripadnici imalo sumnjaju da bi mogli biti protivnici.

¹⁰⁴ M. Vukosavljević-D. Karasijević, 201-203. Babić početak bombardiranja datira na 5. ili 6. svibnja. M. Babić, 125.

¹⁰⁵ Prilikom zauzimanja Odžaka brigade koje su ga zauzele likvidirale su 80 ranjenika i 4 bolničara koje su tamo zatekli. Vidi: <http://www.garevac.net/tekst/418/>.

ranjenika i 4 bolničara zatečena u tamošnjoj bolnici su likvidirani¹⁰⁶. Prema navodima jugoslavenske historiografije, borbe su završile 25. svibnja 1945., no trebalo je još osvojiti Balegovac, Dubicu, Vlašku Malu i Mrku Adu. Drugi izvori datiraju pad Podvučjaka u vrijeme između 17. svibnja i 8. lipnja 1945.¹⁰⁷ U jednom dokumentu spominje se „šesti dan bombardiranja“¹⁰⁸. S obzirom da je bombardiranje počelo 22. svibnja, dan na koji se taj dokument odnosi trebao bi biti 28. svibnja. Babić kao datum pada Odžaka navodi 23. svibnja¹⁰⁹ te ističe da je 28. svibnja „cijela Posavina plakala“¹¹⁰. Vukoja vjeruje da je Posavina zauzeta 27. svibnja.¹¹¹ Svi izvori slažu se da se dio branitelja izvukao u proboku zajedno s Petrom Rajkovačićem i njegovom nevjenčanom suprugom, a njihova sudbina je nepoznata. Preostali branitelji su se predali, no dio se povukao u šume Vučjaka, po čemu su prozvani „šumnjaci“.

Podvučjak je pao krajem svibnja 1945., no mnogi detalji završne bitke Drugog svjetskog rata na europskom tlu obavijeni su velom tajne. Hrabrost ljudi koji su se tada i tamo borili i poslije toga bez ikakvoga suda likvidirani zahtijeva od nas da kritično i znanstveno istražujemo i otkrivamo istinu.

Poratni zločini na odžačkom prostoru¹¹²

a.) Logori

Većina izvora o logorima na ovom prostoru su svjedočanstva rijetkih preživjelih zbog čega je podataka veoma malo. Dosadašnja istraživanja koja su radili uglavnom pojedinci su nesustavna, a rezultati djelomični. Pojedini autori ističu da su pobjednici nakon zauzimanja Podvučjaka imali odriježene ruke da sedam dana rade što hoće, a u tom je razdoblju ubijen najveći broj žrtava¹¹³.

¹⁰⁶ M. Babić, 172-173.

¹⁰⁷ HR-HDA-1805, Zbirka preslika Krunoslava Draganovića, reg. 3, sign. 10.3A.

¹⁰⁸ HR-HDA-1805, Zbirka preslika Krunoslava Draganovića, reg. 3, sign. 10.7A.

¹⁰⁹ M. Babić, 130.

¹¹⁰ M. Babić, 167.

¹¹¹ B. Vukoja, 246.

¹¹² Popisi žrtava dostupni su u knjigama Marka Babića i fra Grge Vilića te na web stranici <http://www.garevac.net/podrucje/8/>.

¹¹³ B. Vukoja, 246, M. Marčinko, 56.

Svakako najznačajniji logor je Burića štala¹¹⁴ u Garevcu u kojoj je od 24. svibnja bilo smješteno oko 500 branitelja Podvučjaka koji su se dobrovoljno predali, a među kojima je bilo osoba iz Garevca, ali i onih s lijeve strane Bosne. U narednim danima svi su likvidirani u Majdanu¹¹⁵, no češće i više u rijeci Bosni. Drugi poznati logor je zatvor, a potom logor u kući nekadašnjeg kovača u Bosanskom Šamcu kamo je smještena skupina hrvatskih vojnika zarobljena od pripadnika KNOJ-a¹¹⁶. Gotovo svi zarobljenici su likvidirani, a manji dio je poslan u glavni logor na ovom području – Brčko, čije trajanje i ostale okolnosti postojanja nisu poznate. Marčinko spominje logor u Arambašićevoj kući u Tetimi u kojem je bilo smješteno oko 300 civila. Dio njih je preko Bijelih Bara, Potočana i brda Srnave doveden na Ćorića brijeg i tamo likvidiran¹¹⁷. U Odžaku je nakon pada grada uspostavljen zatvor kamo su zatvarani Hrvati zatečeni u gradu, ali i „šumnjaci“ koji su upućivani dalje u zatvore u Tuzli ili Zenici, gdje im je ipak, iako samo formalno, suđeno. Moguće druge lokacije logora su nepoznate.

b.) Stratišta i grobišta

O stratištima i grobištima poznato je više nego o logorima jer su za velik broj sačuvana svjedočanstva, iako dokumenata nema ili nisu dostupni. Ova problematika je do sada relativno dosta istraživana, a najbolje i najsustavnije ju je obradio fra Grga Vilić u radu koji je objavljen poslije njegove smrti¹¹⁸. Njegov popis stratišta i grobišta potrebno je dopuniti izvornim dokumentom iz Draganovićeve zbirke. Uz popis grobišta naveden je i broj stradalih.

1.	Bosanski Šamac – ušće Bosne u Savu	301
2.	Vlaška Mala – Nujića Njive	259
3.	Rijeka Sava od Brusnice preko Svilaja do Zorica	201
4.	Odžak – Armani	90
5.	Modrički Lug	41

¹¹⁴ Anto Burić, Burića štala rana i ponos Garevca u: Odžak – pouka povijesti, sjećanje na hrvatske žrtve Drugoga svjetskog rata, Zbornik radova desetih dana sjećanja, Odžak, 2009, 66. Štala s ostalim gospodarskim zgradama je bila vlasništvo kulaka Pere Burića Perende ili Kile, kako su ga u selu još zvali. Oko štale je bilo još gospodarskih zgrada, a kako je bila prostrana i na izoliranoj lokaciji, vojnici J.A. su ondje uspostavili privremeni logor za ranije zarobljene branitelja Garevca i ostalih mjesta s lijeve strane Bosne.

¹¹⁵ Hrastova šuma blizu Burića štale i rijeke Bosne.

¹¹⁶ B. Vukoja, 244.

¹¹⁷ M. Marčinko, 57-58.

¹¹⁸ Fra G.Vilić, 2009, 47-57.

6.	Brčko	44
7.	Prud – Vrbici	39
8.	Mrka Ada	39
9.	Ćorića brdo	13
	UKUPNO	1027

Pored ovih grobišta kod Garevca se spominju šuma Brezik¹¹⁹, Pašinac, Bajer Bosne i Majdan, koji je zapravo hrastova i grabova šuma. Do sada je običnim križevima označeno samo grobište Pašinac. Burića štale u Garevcu su uređene za posjet. Prema planovima, u ljeto 2009. trebalo je početi iskopavanje na najmanjem grobištu – Ćorića brdu, ali prema dostupnim spoznajama do toga nije još došlo. Većinu tijela stradalih branitelja Podvučjaka poslije bitke i masovnih likvidacija preuzeli su njihovi najbliži, uglavnom žene i djeca te uz dozvolu narodnih vlasti sahranili u pojedinačne grobove na svojim grobljima. Veliki dio stradalnika je nakon likvidacije bačen u rijeke Bosnu i Savu.

c.) Počinitelji

Iako ni o počiniteljima nema sustavnijeg istraživanja, o njima je ipak dostupno nešto više podataka. Likvidacije ranjenika u Prudu vjerojatno su izvršili pripadnici brigade KNOJ-a koji su upali preko rijeke Bosne, zauzeli naselje i sudjelovali u tom zločinu. Brigade¹²⁰ koje su osvojile Odžak odgovorne su za likvidaciju 80 ranjenika i 4 bolničara. U likvidacijama u Odžaku i oko njega posebno su se istaknuli: Hasan Džananović, Nazif Omerbašić i Mustafa Kosovac koji su predvodili i zapovijedali grupom od 22 ubojice, uglavnom muslimana¹²¹. Ubijanja i likvidacije na prijevaru uhićenih branitelja koji su pobjegli preko Save, a potom predani vlastima u Bosanskom Šamcu, predvodili su i provodili: Panta Nikolić, predsjednik Sreskog NO-a Bosanski Šamac, komandir OZN-e Mehmed Mujbegović i komandir milicije Stojan Mičić. Među onima koji su vršili direktne likvidacije u Bosanskom Šamcu se ističu Slavko Kovačević i Vlado Bundalo¹²². Svi hrvatski autori ističu istaknutu ulogu Mate Bijelića u likvidacijama i progonu branitelja te hrvatskoga naroda Podvučjaka. Kada je prvi šef OZN-e u Odžaku Branko Grebenarević zatražio zakonsko postupanje prema pripadnicima J.A. koji su ubijali djecu od 14 godina, premješten je na drugo mjesto, a na njegovu dužnost postavljen je

¹¹⁹ HR-HDA-1805, Zbirka preslika Krunoslava Draganovića, reg.3., sign.10.3A.

¹²⁰ Bile su to 19. birčanska i 20. romanijska brigada 27. istočnobosanske divizije. M. Marčinko, 39.

¹²¹ B. Vukoja, 246.

¹²² M. Marčinko, 54. Slavko Kovačević je bio brat vođe četnika Vučjaka Branka Kovačevića.

Mate Bijelić¹²³, koji se već dokazao u prethodno počinjenim zločinima¹²⁴. Uz njega se iz redova domaćih hrvatskih sinova u likvidacijama i progonu poslije rata se isticao Mate Andrić, a kao doušnici OZN-e i kasnije UDB-e navode se i: Pero Brzović iz Balegovca, Tomo Brzović, djelatnik SUP-a, Bono Jazvić iz Gornje Dubice, Jako Radić, jedno vrijeme pomoćnik direktora u Modriči, Matija Sebešić iz Donje Dubice, Marijan Mikulić iz Srnave, Mato Matić iz Potočana, Ivo Andrijić iz Potočana, Juro Lubina iz Vrbovca. U sve operacije vezane za Podvučjak bio je uključen tada i prvi čovjek OZN-e BiH Uglješa Danilović, narodni heroj i kasnije visoko pozicionirani političar, uključujući član Saveznog izvršnog vijeća SFRJ i član CK SKJ¹²⁵. Daleko je veći broj počinitelja ratnih zločina nad braniteljima i pučanstvom Podvučjaka čija imena tek preostaje otkriti.

PRILOG

PREGLED ZAPOVJEDNOG KADRA POSTROJBI JUGOSLAVENSKE ARMIIJE KOJE SU SUDJELOVALE U ZAUZIMANJU ODŽAKA

27. istočnobosanska divizija¹²⁶:

- 1.) komandant: Miloš Zekić;
- 2.) zamjenik komandanta: Ratko Perić;
- 3.) politički komesar: Zarije Skerović;
- 4.) pomoćnik političkog komesara: Asmir Hodžić;
- 5.) načelnik štaba: Jakob Vodušek;
- 6.) obavještajni oficir: Slobodan Bobar;
- 7.) intendant: Džemal Fejzo;

¹²³ Fra G. Vilić, 14.

¹²⁴ HR-HDA-f, 1805., Zbirka preslika Krunoslava Draganovića, reg.3., sign.10.3A.

M. Marčinko, str.56., B. Vukoja, str.258. Po zauzimanju Podvučjaka netko je u selu Balegovcu ubio 1 partizana. Bijelić je ispraznio cijelo selo, doveo pučanstvo na mjesto pogibije partizana, tu izdvojio i bez ikakvog suda strijeljao 11 muškaraca iz sela. Drugom je prilikom skupio mještane Gornje Dubice doveo ih na most, dao im kolce i zapovijedio da tuku svoje sumještane, susjede i rođake sve dok ih nisu ubili.

¹²⁵ HR-HDA-1805., Zbirka preslika Krunoslava Draganovića, reg. 3, sign. 10.8A.

¹²⁶ A. Đonlagić, 531-533.

8.) načelnik propagandnog odsjeka: Bedridin Makić;

9.) omladinski rukovodilac: Aleksandar Milanković;

16. muslimanska brigada:

1.) komandant: Spasoje Mičić do travnja 1945, od travnja Omer Dedić;

2.) zamjenik komandanta: Omer Dedić do travnja 1945;

3.) politički komesar: Ćamil Kazazović;

4.) pomoćnik političkog komesara: Ahmet Đonlagić;

5.) načelnik štaba: Selim Zelinčević;

6.) obavještajni oficir: Abdurahman Bakić;

7.) intendant: Ankica Jovanović – Zvicer;

8.) omladinski rukovodilac: Ešrefa Mahić;

19. birčanska brigada:

1.) komandant: Ratko Jovičić;

2.) zamjenik komandanta: Mirko Simić;

3.) politički komesar: Nikola Andrić;

4.) pomoćnik političkog komesara: Miloš Ilić;

5.) načelnik štaba: Živko Gajić;

6.) obavještajni oficir: Đokan Sović;

7.) intendant: Rosa Marić;

8.) referent saniteta: Blagoje Visić;

9.) omladinski rukovodilac: Gordana Tanasković;

20. romanijska brigada:

1.) komandant: Radomir Ščepanović;

2.) zamjenik komandanta: Momir Koprivica;

3.) politički komesar: Košta Banjac;

4.) zamjenik političkog komesara: Ratko Altarac;

5.) načelnik štaba: Milivoj Koprivica;

6.) obavještajni oficir: Meho Imamović;

7.) intendant: Lazo Novaković;

8.) referent saniteta: Žaki Finci;

9.) omladinski rukovodilac: Miloš Piljuga;

53. srednjobosanska divizija¹²⁷:

- 1.) komandant: Đurađ Predojević-Đurin;
- 2.) zamjenik komandanta: Ranko Šipka;
- 3.) rukovodilac politodjela: Mijuško Šibalić;
- 4.) članovi politodjela: Dara Četković i Juraj Mašek;

14. srednjobosanska brigada:

- 1.) komandant: Stevo Samardžija;
- 2.) zamjenik komandanta: Nikola Garača;
- 3.) politički komesar: Milan Kalinić;
- 4.) pomoćnik političkog komesara: Đoko Petrocki;
- 5.) načelnik štaba: Albert Trinki;
- 6.) obavještajni oficir: Muharem Ferizbegović;
- 7.) intendant: Ivanko Tinkov;
- 8.) referent saniteta: Nevenka Nena Ćurulija;
- 9.) omladinski rukovodilac: Dana Davidović;

1. bataljun 14. brigade:

- 1.) komandant: Momir Lalović;
- 2.) zamjenik komandanta: Jovica Trkulja;
- 3.) politički komesar: Josip Pepi Tvrz;
- 4.) pomoćnik političkog komesara: Milutin Đurđević;

2. bataljon 14. brigade:

- 1.) komandant: Milan Mlinarić;
- 2.) politički komesar: Milivoje Danilović;

3. bataljon 14. brigade:

- 1.) komandant: Ljubo Radić Gedžo;
- 2.) zamjenik komandanta: Vaskrsija Šmulja;
- 3.) politički komesar: Rizo Selmanagić;

4. bataljon 14. brigade:

- 1.) komandant: Veljko Šipka;
- 2.) politički komesar: Žarko Dević;

¹²⁷ M. Vukosavljević – D. Karasijević, 17.

3.) pomoćnik političkog komesara: Perica Vukelić;

18. srednjobosanska brigada:

- 1.) komandant: Dragutin Ćurguz¹²⁸;
- 2.) zamjenik komandanta: Savo Ćereković;
- 3.) politički komesar: Momir Kapor¹²⁹;
- 4.) pomoćnik političkog komesara: Đuro Đurica;
- 5.) načelnik štaba: Dragan Milašin;
- 6.) obavještajni oficir: Lutvo Hajdaragić;
- 7.) intendant: Dušan Bujić;
- 8.) omladinski rukovodilac: Milja Banjac;

1. bataljun 18. srednjobosanske brigade:

- 1.) komandant: Đorđe Vučen;
- 2.) zamjenik komandanta: Mikan Resan;
- 3.) politički komesar: Mladen Vukosavljević;
- 4.) pomoćnik političkog komesara: Savo Marković;
- 5.) obavještajni oficir: Veljko Bundalo;
- 6.) intendant: Roman Kalinjuk;
- 7.) omladinski rukovodilac: Milja Banjac;

3. bataljun 18. srednjobosanske brigade:

- 1.) komandant: Slavko Zrnić;
- 2.) zamjenik komandanta: Jan Drong;
- 3.) politički komesar: Marinko Krnjajić;
- 4.) pomoćnik političkog komesara: Jovo Gnjajić;

Artiljerijski divizion 18. srednjobosanske brigade:

- 1.) komandant: Mirko Kukakvica;
- 2.) v.d. političkog komesara i zamjenik: Franj Biljan;

25. srpska divizija¹³⁰:

- 1.) komandant divizije: pukovnik Rajko Tanasković;
- 2.) zamjenik komandanta: major Dimitrije Pisković Trnavac;
- 3.) politički komesar brigade: potpukovnik Milojica Pantelić;

¹²⁸ Međugorac navodi da je komandant bio i Ljubo Mraović. Ivan Tomislav Međugorac, Sjećanja jednog bosanskog bratra na ratne godine 1941.-1945, Kreševo - Zagreb, 2008, 50.

¹²⁹ Prema Međugorcu, politički komesar je bio Gojko Zgonjanin. Isto, 50.

¹³⁰ M. Pantelić, 392.-394.

- 4.) načelnik štaba divizije: major Dragoslav Petrović Gorski, a kasnije major Voja Sekulić;
- 5.) rukovoditelj političkog odjela divizije: Mirko Novović;
- 6.) članovi politodjela: Vita Cvetković, Jovo Puzigaća i Ljubo Vušović;

16. srpska brigada:

- 1.) komandant: major Boža Đorđević;
- 2.) zamjenik komandanta: Tihomir Kaličanin Tile;
- 3.) politički komesar: Svetislav Savković Joca;
- 4.) zamjenik političkog komesara brigade: Danilo Milošević Sima;
- 5.) načelnik štaba: Batrić Vujisić;

18. srpska brigada:

- 1.) komandant: Ante Milić;
- 2.) politički komesara brigade: major Miloš Stanimirović;
- 3.) zamjenik političkog komesara: Miloš Todorović;
- 4.) načelnik štaba: Boško Ivanović Mijat;

19. srpska (birčanska) brigada:

- 1.) komandant: kapetan Mirko Bujaković;
- 2.) zamjenik komandanta: Nikola Čelar;
- 3.) politički komesar: major Veljko Marinović;
- 4.) zamjeni političkog komesara: Svetislav Popović Tile;
- 5.) načelnik štaba: Milutin Ristić.

Zaključak

Proljeće 1945. na našim prostorima obilježile su tzv. završne operacije za oslobođenje Jugoslavije okončane predajom Hrvatskih oružanih snaga (HOS) u Austriji sredinom svibnja. Ipak, posljednja bitka na europskom tlu ustvari je bila bitka za Odžak, gradić smješten u sjevernoj Bosni.

Nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske (NDH) 10. travnja 1941. Bosna i Hercegovina ulazi u njezin sastav, a glavnu ulogu u uspostavi nove vlasti u Odžaku preuzima zemljoposjednik i odvjetnik dr. Zdenko Odić koji organizira i obranu sela Podvučjaka. Početak rata obilježili su zajednički partizansko-četnički napadi, a potom i međusobni obračuni koji će se nastaviti 1943. U drugoj polovici 1943. komunisti i NOP su ostvarili

najznačajnije uspjehe na međunarodnom planu i spremno dočekali kapitulaciju Italije. Obrana Podvučjaka u 1944. godinu ulazi znatno bolje organizirana nego je to bila kroz veći dio 1943., a tijekom godine nastavlja se sukobi s četnicima i partizanima. Intenzivna događanja na području Srednje i Sjeveroistočne Bosne kojima završava 1944. godina nastavlja se i na početku 1945. NOV se reorganizira, a četnici vrše nekoliko masovnih zločina u Garevcu, Varginoj pustari i Pećniku. Ofenziva koju su od ožujka 1945. poduzele postrojbe III. korpusa II. J.A. izazvala je val prognanika koji su se povlačili prema Zagrebu i Zapadu. Borbe u travnju 1945. ulaze u završnu fazu, a najveća koncentracija postrojbi J.A. u BiH usmjerena je prema Doboju kao najznačajnijem željezničkom prometnom čvorištu. Sljedeći zadatak je zauzimanje lijeve obale rijeke Bosne, odnosno Podvučjaka. Prilikom osvajanja ovoga dijela Posavine postrojbe 25. srpske divizije u suradnji s domaćim komunistima vršili su masovne likvidacije i strijeljanja uglavnom hrvatskog civilnog stanovništva i zarobljenika. Veći se dio hrvatskih bojovnika i civilnog stanovništva povukao na lijevu obalu Bosne u Podvučjak gdje su civili prihvaćeni i smješteni, a dio hrvatskih bojovnika koji nije nastavio daljnje povlačenje prema Zagrebu raspoređen na linije obrane tog prostora.

Unatoč nedostatku dokumenata, može se zaključiti da je završna bitka za Odžak, koja je započela 3. svibnja 1945., s povremenim zatišjima, najvjerojatnije okončana 27. ili 28. svibnja, a u nju su uključeni zrakoplovstvo i tenkovi. Dio branitelja se uspio izvući u proboju iako je njihova daljnja sudbina nepoznata, dio se povukao u šumu, a dio je zarobljen i zatočen u logore i zatvore odakle je odveden na likvidaciju. Podvučjak je pao gotovo dva tjedna nakon predaje Hrvatskih oružanih snaga kod Bleiburga, a mnogi detalji završne bitke Drugog svjetskog rata na europskom tlu ostaju obavijeni velom tajne.

Izvori i literatura

Arhivski izvori:

Hrvatski državni arhiv, Zagreb

1. HR-HDA-1805, Zbirka preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama II. svjetskog rata i poraća

Objavljeni izvori:

1. *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, Tom XI, knj. 2, Beograd, 1969
2. *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, Tom IV, knj. 34, Beograd, 1974.

Literatura:

1. Zdravko Antonić, *19. birčanska brigada*, Beograd, 1979.
2. Marko Babić, *Bosansko – posavski Bleiburg, Žrtve Burića štale u Garevcu, Vidovice – Zagreb*, 2005.
3. Ljubo Boban, *Hrvatske granice od 1918. do 1992. godine*, Zagreb, 1992.
4. Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković – Maček*, Beograd, 1965.
5. Anto Burić, Burića štala rana i ponos Garevca, u: *Odžak – pouka povijesti, sjećanje na hrvatske žrtve Drugoga svjetskog rata, Zbornik radova desetih dana sjećanja*, Odžak, 2009.
6. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine*, Knjiga II., Beograd, 1938.
7. Krunoslav Draganović, *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, Sarajevo, 1939.
8. Ahmet Đonlagić, *Dvadeset sedma istočnobosanska divizija*, Beograd, 1983.
9. Ahmet Đonlagić, Ćamil Kuzuzović, *Borbeni put 16. muslimanske brigade*, Tuzla, 1981.
10. *Hrvatski povijesni atlas*, Zagreb, 2003.
11. *Hrvatski povijesni zemljovid*, Zagreb, 1994.
12. Drago Karasijević, Operacija „Vlaška Mala“ od 19. aprila do 25. maja 1945, *Vojnoistorijski glasnik br. 2*, Beograd, 1967.
13. Rafael Landikušić, *Priručnik o političkoj i sudbenoj podjeli Nezavisne Države Hrvatske sa abecednim popisom obćina – gradova – kotareva, te popisom i*

ustrojstvom svih državnih ureda – ustanova i škola po njihovim sjedištima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Zagreb, 1942.

14. Mato Marčinko, *U Odžaku se branila hrvatska država*, Zagreb, 2004.
15. Ivan Tomislav Međugorac, *Sjećanja jednog bosanskog fratra na ratne godine 1941.-1945.*, Kreševo - Zagreb, 2008.
16. Krstivoje Milosavljević, *Osamnaesta srpska brigada*, Beograd, 1989.
17. Dušan Miljojković, *Šesnaesta srpska NO brigada*, Beograd, 1991.
18. Hakija Muradbegović, *Hronika događaja iz Narodnooslobodilačke borbe u Tarevcima*, Đakovo, 1970.
19. Milojica Pantić, *25. srpska Narodnooslobodilačka udarna divizija*, Beograd, 1977.
20. Predrag Pejčić, *Devetnaesta srpska brigada*, Beograd, 1989.
21. *Stanovništvo Bosne i Hercegovine, narodnosni sastav po naseljima*, Zagreb, 1995.
22. Muhidin Spužić, *Hronika događaja iz NOB-e u Modriči*, Đakovo, 1967.
23. Fra Grgo Vilić, *Stradanje Hrvata – katolika Podvučjaka 1941. – 1945. u : Odžak – pouka povijesti“*, sjećanje na hrvatske žrtve Drugoga svjetskoga rata, *Zbornik radova desetih dana sjećanja*, Odžak, 2009.
24. Fra Grga Vilić, *Vrijeme stradanja*, Wuppertal-Tuzla-Odžak, 2005.
25. Hrvoje Velzek, *Popis imena mjesta u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb, 1942.
26. Božo Vukoja, *Hrvat žive vatre*, Crnac, 1999.
27. Mladen Vukosavljević – Drago Karasijević, *Pedeset treća Narodnooslobodilačka srednjobosanska udarna brigada*, Sarajevo, 1969.
28. *Vojna enciklopedija*, sv.1, Beograd, 1970; sv. 6, Beograd, 1973.
29. *Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944. - 1945. g.*, Beograd, 1957.

Internet izvori:

<http://www.avaz.ba/showbiz/svijet-zanimljivosti/57010-u-savi-pronadjeni-ostaci-njemackog-ratnog-broda.html>

<http://bs.wikipedia.org/wiki/Od%C5%BEak>

<http://www.garevac.net>

<http://www.hercegbosna.org/vijesti/bih/u-savi-u-odzaku-otkriven-ratni-brod-iz-ii-svjetskog-rata-pun-oruzja-4326.html>

http://hr.wikipedia.org/wiki/Bitka_za_Od%C5%BEak

<http://www.posavski-obzor.info/vijesti/u-savi-pronaden-brod-iz-ii-svjetskog-rata>

<http://sr.wikipedia.org/srel/>

Tisak

1. Ante Cigeljević, Odžak – neosvojivi Alkazar, Hrvatska riječ, Sarajevo, god. III., br. 118, 2. 11. 1996.
2. Ante Cigeljević, Opkoljeni osinjak, Nin, Beograd, br. 1273, 1. 6. 1975, 60-62.
3. Ante Cigeljević, Opkoljeni osinjak, Nin, Beograd, br. 1274, 8. 6. 1975, 62-63.
4. Ante Cigeljević, Posljednja bitka u Europi 1945. godine, Večernje novosti, Beograd, god. XXVI, 23-28. 1. 1978.